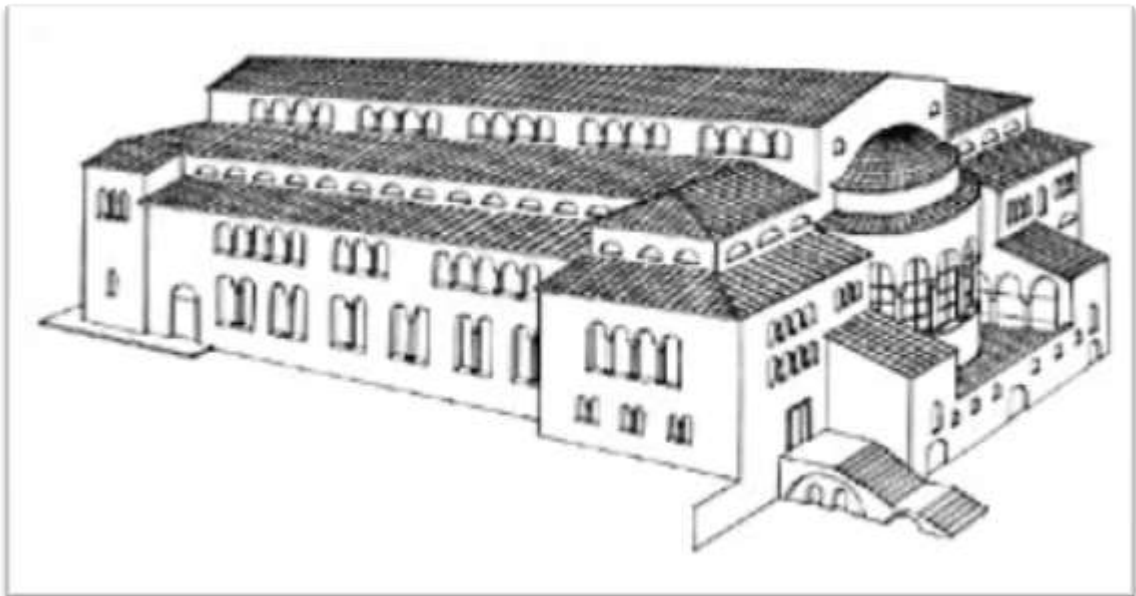

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΑΛΙΑΡΤΟΥ

BYZANTINΗ ΤΕΧΝΗ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Β΄ΤΕΤΡΑΜΗΝΟΥ

ΤΑΞΗ Α΄

ΣΧ.ΕΤΟΣ 2015-16

ΟΜΑΔΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ομάδα 1^η:

Αραπίτσα Κατερίνα	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ
Κορδώνη Μαρία	
Μιχοπούλου Ανδρονίκη	
Μπόλμπαση Αθανασία- Μαρία	

Ομάδα 2^η:

Κωστικός Αλέξανδρος	ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΙ
Μερτίρι Αλεξάνδρα	
Νιάρος Βασίλης	
Τσιάρας Χρήστος	

Ομάδα 3^η:

Μαρία Μανώλαινα	ΓΛΥΠΤΕΣ - ΓΡΑΦΕΙΣ
ΜπλερίναΜαρκιά	
Ρόσι Τζέσικα - Παναγιώτα	

Ομάδα 4^η:

Γαντζούδης Παναγιώτης	ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ
Κατσιφής Γιώργος	
Μπόλμπασης Ιωάννης	
Τόσκας Κώστας	

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**ΣΕΛ.**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^Ο : ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ	9
1.1: ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο : ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	12
2.1: ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΝΑΟΙ	12
2.2: ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΝΑΟΙ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^Ο: ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΙ ΝΑΟΙ	14
3.1: ΤΡΟΥΛΑΙΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ – Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ	15
3.2: ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ	17
3.3: ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΟΥΣ ΝΑΟΥ	21
3.4: ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	22
3.5: ΑΛΛΟΙ ΤΥΠΟΙ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	22
3.6: ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ 11ΟΥ-15ΟΥ ΑΙΩΝΑ	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^Ο: ΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ. ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ- ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^Ο : ΟΙ ΣΧΟΛΕΣ Ή ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^Ο : ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^Ο : ΤΕΧΝΗ - ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^Ο : ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ	33
8.1: ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΖΩΓΤΑΦΙΚΗΣ	33
8.2: Η ΒΑΘΥΤΕΡΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ	34
8.3: ΣΧΟΛΕΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^Ο : ΨΗΦΙΔΩΤΑ	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^Ο : ΔΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^Ο : ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ - ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ	40
11.1: ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ	41
11.2: ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ	41
11.3: ΕΙΚΟΝΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ [1453-	

1700]	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12^ο : ΓΛΥΠΤΙΚΗ	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13^ο : ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14^ο : ΥΜΝΟΛΟΓΙΑ	45
14.1: ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ-ΕΞΕΛΙΞΗ ΥΜΝΩΝ	45
14.2: ΕΙΔΗ ΥΜΝΩΝ	45
14.3: ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ	46
14.4: ΓΝΩΣΤΟΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15^ο : ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	50
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	52

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο δεύτερο τετράμηνο στα πλαίσια του μαθήματος «Ερευνητική εργασία» ασχοληθήκαμε με τη Βυζαντινή Τέχνη. Το τμήμα μας χωρίστηκε σε 4 ομάδες και κάθε ομάδα ανέλαβε ένα επί μέρους θέμα ανάλογα με τις προτιμήσεις της. Παρακολουθήσαμε κάποια βίντεο, αναζητήσαμε στοιχεία στη βιβλιοθήκη του σχολείου μας και στο διαδίκτυο, είδαμε εικόνες και επισκεφτήκαμε τον Ψηφιακό Εκθεσιακό Χώρο Χριστιανικής Βοιωτίας όπου μέσα από διαδραστικές οθόνες ήρθαμε σε επαφή με την ιστορική και πολιτιστική μας κληρονομιά.

Σκοπός μας ήταν να πληροφορηθούμε για τα βυζαντινά μνημεία και έργα τέχνης και να ανακαλύψουμε τα χαρακτηριστικά και τη χρησιμότητά τους.

Συγκεντρώναμε σταδιακά το υλικό μας και καταγράφαμε τα συμπεράσματά μας. Ενδιάμεσα ανακοινώναμε στην ολομέλεια και συζητούσαμε τα αποτελέσματα της εργασίας μας. Στο τέλος συζητήσαμε όλοι μαζί και κάναμε την τελική σύνθεση των επί μέρους εργασιών. Κάποιες φορές εργαστήκαμε και στο σπίτι.

Τα ερευνητικά μας ερωτήματα ήταν:

- Τι ονομάζεται Εκκλησιαστική Τέχνη και σε ποιες κατηγορίες διακρίνεται.
- Τι ονομάζεται Βυζαντινή Τέχνη; Και σε ποιες περιόδους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αναπτύχθηκε;
- Ποιοι είναι οι ρυθμοί των ναών: Περιγραφή, μέρη του ναού και οι χρήσεις του, εικόνες ναών, σημαντικά μνημεία.
- Ποιες ζώνες περιλαμβάνει ο εικονογραφικός κύκλος ενός ναού και οι συμβολισμοί του.
- Ποια είναι τα είδη των εικόνων, πώς δημιουργούνται και πώς γίνεται η συντήρησή τους;
- Ποια είναι η βαθύτερη έννοια της εικόνας;
- Ψηφιδωτά.
- Ποια είναι τα αντικείμενα της μικροτεχνίας και μικρογλυπτικής και ποια η χρήση τους;
- Ποια στοιχεία υπάρχουν για τα χειρόγραφα και τις μικρογραφίες; Ποιες παραστάσεις υπάρχουν;
- Ύμνοι: Προέλευση, εξέλιξη, είδη ύμνων
- Ποιοι είναι οι πιο γνωστοί υμνογράφοι και ποια τα έργα τους;

Στη συνέχεια απαντάμε στα ερωτήματά μας και αναφέρουμε κάποια στοιχεία για τη ναοδομία, την εικονογραφία, τα χειρόγραφα και τη μικροτεχνία καθώς και την υμνολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο : ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Ορισμός – έννοια: Χριστιανική Αρχαιολογία είναι η επιστήμη που εξετάζει συστηματικά και από κάθε πολιτιστική άποψη τα αρχαία Χριστιανικά Μνημεία και γενικά την καλλιτεχνική παραγωγή ολόκληρου του Χριστιανικού κόσμου. Το όνομα της επιστήμης αυτής οφείλεται στο ότι αποβλέπει στην εξέταση και θεώρηση των έργων τέχνης ολόκληρου του Χριστιανικού κόσμου. Δεν δεχόμαστε λοιπόν, τον όρο «Βυζαντινή Αρχαιολογία-Τέχνη», γιατί είναι περιορισμένος και ανεπαρκής. Συμπεραίνοντας λοιπόν, κατάλληλος είναι ο όρος «Χριστιανική Αρχαιολογία», ο οποίος είναι περιεκτικότερος και περιλαμβάνει ολόκληρη την Χριστιανική καλλιτεχνική παραγωγή όχι μόνο της Ανατολής αλλά και της Δύσης.

Αντικείμενο: Η Χριστιανική Αρχαιολογία- σε αντίθεση με τη Φιλολογία, που εξετάζει τα μνημεία του λόγου- ασχολείται με τα μνημεία της τέχνης είτε αυτά είναι γνωστά από την Εκκλησιαστική Γραμματεία, είτε διασώθηκαν, είτε έρχονται στο φως με τις ανασκαφές.

Τα Χριστιανικά αυτά μνημεία μπορούν να διαιρεθούν σε 4 μεγάλες κατηγορίες:

- 1) Έργα Αρχιτεκτονικής:** i)Εκκλησιαστική, με αντικείμενο εξέτασης τους ναούς, τα μοναστήρια, τους τάφους, τα κωδωνοστάσια κ.α. ii)Κοσμική λαϊκή, που μελετά τις ιδιωτικές Χριστιανικές οικίες, τα ανάκτορα, τους ξενώνες, τα λουτρά κ.α.
- 2) Έργα Ζωγραφικής,** ασχολείται με: i)τοιχογραφίες ii)τις φορητές εικόνες ή ξυλογραφίες iii)μικρογραφίες iv) ψηφιδωτά μωσαϊκά v)σμάλτα- «χημευτά έργα»
- 3) Έργα Γλυπτικής,** περιλαμβάνει: i)περίοπτα αγάλματα(τα βλέπουμε από όλες τις πλευρές) ii)διάφορα ανάγλυφα iii)διακοσμητικά γλυπτά όπως είναι τα κιονόκρανα, τα τέμπλα, τα εγκόλπια, τα γλυπτά κοσμήματα.
- 4) Έργα Μικροτεχνίας ή Βιοτεχνίας,** περιλαμβάνει: i) υφαντά ii) υαλουργικά είδη(φιάλες, ποτήρια, φεγγίτες παραθύρων) ii)κεραμικά, όπως είναι οι λύχνοι, αγγεία κ.α.

1.1: ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

A. Παλαιοχριστιανική περίοδος που αρχίζει από την εμφάνιση του Χριστιανισμού και φθάνει μέχρι το θάνατο του Ιουστινιανού (565). Η περίοδος αυτή υποδιαιρείται α) στην περίοδο των διωγμών β) στην περίοδο του θριάμβου του χριστιανισμού.

B. Βυζαντινή – μεσαιωνική περίοδος η οποία αρχίζει από το 565 και φθάνει μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η τέχνη της Ανατολής (Βυζαντίου) ακολουθεί διαφορετικούς τύπους και μορφές από τη μεσαιωνική Τέχνη της Δύσεως. Εμφανίζεται με τους εξής ρυθμούς:

- α) ο Ρομαντικός ρυθμός
- β) ο Γοτθικός ρυθμός
- γ) ο Υστερογοτθικός ρυθμός
- δ) ο ρυθμός της Αναγεννήσεως
- ε) ο ρυθμός του Μπαρόκ.

Στην αντίστοιχη Μεσαιωνική περίοδο της Δύσης η Βυζαντινή Τέχνη υποδιαιρείται:

- α) στην Πρωτοβυζαντινή
- β) στην κυρίως Βυζαντινή
- γ) στην περίοδο που αρχίζει από το 1204 και φθάνει μέχρι το 1453. Είναι η περίοδος της δυναστείας των Παλαιολόγων η οποία χαρακτηρίζεται σαν τρίτος χρυσός αιώνας της Βυζαντινής τέχνης.

Γ. Μεταβυζαντινή - Νεοβυζαντινή περίοδος η οποία αρχίζει από τα μέσα ή το τέλος του 15ου αιώνα και φθάνει μέχρι σήμερα. Η Κωνσταντινούπολη γίνεται πρωτεύουσα της Ανατολής και κέντρο του κράτους, το μεγαλύτερο κοσμοπολιτικό κέντρο της Ανατολής και της Δύσης. Είχε πλούσια παράδοση στον πολιτισμό και την τέχνη. Η τέχνη της Ανατολής ήταν τότε κράμα Ελληνιστικών και Ανατολικών στοιχείων. Η Κωνσταντινούπολη γίνεται το χωνευτήρι των στοιχείων αυτών. Διαλέγει όσα στοιχεία εξυπηρετούν τους σκοπούς της χριστιανικής τέχνης, η οποία από τους χρόνους του Ιουστινιανού και έπειτα παίρνει τη σφραγίδα του Βυζαντίου και καθίσταται αυτόνομη βυζαντινή τέχνη. Έτσι, η εξέλιξη της βυζαντινής τέχνης συνεχίζεται (μέχρι το 15ο αιώνα) με κύρια βάση την ελληνική παράδοση και τον ανατολικό υπερβατισμό. Κύρια ελληνικά στοιχεία της βυζαντινής τέχνης είναι η

ξύλινη στέγη των βασιλικών, η κομψότητα και η χάρη. Στοιχεία ανατολικά είναι οι τρούλοι των ναών, η αστική πολυτέλεια, η μετωπικότητα, η ιερατική στάση των Αγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Η χριστιανική τέχνη είναι συναίρεση πολλών ελληνικών και ανατολικών στοιχείων, αλλά και λίγων ρωμαϊκών. Αυτά τα στοιχεία ενώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν υπάρχει το ένα χωριστά από το άλλο. Η χριστιανική τέχνη στην εξέλιξή της απορροφά και μετουσιώνει τα στοιχεία αυτά μέσα στον οργανισμό της. Από τα στοιχεία αυτά επικρατέστερα και εμφανέστερα είναι τα ελληνικά και τα ανατολικά. Γι' αυτό και τα πρωτεία στη χριστιανική τέχνη δεν μπορεί να τα έχει η δύση αλλά η εξελληνισμένη ανατολή.

2.1:ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΝΑΟΙ

α) κύρια χαρακτηριστικά: i)ο περιορισμός του μήκους και η αύξηση του πλάτους, δηλαδή το σχεδόν τετράγωνο σχήμα ii)διαγράφηκε Σταυρός εσωτερικά και εξωτερικά iii)οι πεσσοί που στηρίζουν τον τρούλο είναι ογκώδεις, οι 4 καμάρες έχουν το ίδιο σχεδόν βάθος και έτσι σχηματίζουν ισοσκελή σταυρό και τρούλο και ονομάζονται τετραγωνοτρουλωτοί iv)ο κεντρικός χώρος του ναού στεγάζεται με σταυρωτές καμάρες) Το Ιερό Βήμα γίνεται τριμερές, δημιουργούνται δηλαδή άλλες δευτερεύουσες κόγχες από τις οποίες η μία αντιστοιχεί στην Πρόθεση και η άλλη στο Διακονικό vi) το τέμπλο γίνεται ψηλότερο και η σολέα καταργείται vii)προστίθεται στοά και γι' αυτό οι ναοί αυτού του τύπου λέγονται τετράγωνοι σταυροειδείς με περίστωο.

2.2:ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΝΑΟΙ

A. Μονόκλιτες - Τρίκλιτες Βασιλικές. Ο τύπος αυτός είναι ο χαρακτηριστικότερος και επικρατέστερος σ' ολόκληρη την περίοδο της Τουρκοκρατίας και της Βενετοκρατίας. Η στέγη των ναών αυτών ποικίλλει. Άλλοτε είναι θολωτή ή θολοσκέπαστη άλλοτε ημικυλινδρική, άλλοτε δίρριχτη ξύλινη (με ψαλίδια) κλπ.

Παραδείγματα: 1) Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης στην Αθήνα 2) Παναγία Σαλαμίνας 3) μεταβυζαντινά ναύδρια του Μυστρά και του Κάστρου της Στεμνίτσας 4) ναοί της περιοχής Τρικάλων Θεσσαλίας 5) ναοί της Βέροιας και της Καστοριάς 6) πολλά νησιωτικά ναύδρια.

Χαρακτηριστικά των Βασιλικών αυτών είναι τα στρογγυλά παράθυρα στην πρόσοψη, τα ψηλά κωδωνοστάσια.

Β. Σταυρεπίστεγοι Ναοί. Της Κάτω Παναγιάς Άρτας, της Πόρτα Παναγιάς Τρικάλων.

Παραδείγματα Μεταβυζαντινών Ναών συναντούμε σε πολλά μέρη της Ελλάδας 1) νησιά 2) στην Ήπειρο 3) στην Αθήνα – Αττική όπου αναφέρουμε: την Αγία Τριάδα Κεραμικού, τον Άγιο Γεώργιο στο Μαρούσι, την Αγία Ελεούσα στον Υμηττό.

Γ. ΤρικογκοικαιΣταυρόσχημοι Ναοί στα μεσόγεια της Αττικής.

Δ. Μονόκλιτοι με τρούλο και θολωτοί Ναοί. Οι μονόκλιτοι τρουλαίοι ναοί είναι είτε τετράγωνοι ή σχεδόν τετράγωνοι, είτε επιμήκεις. 1) σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου, Σοφικό Κορινθίας 2) στη Στεμνίτσα Αρκαδίας 3) στη Μάνη 4) στην Αττική – Ελαιώνα των Αθηνών 5) σε πολλά νησιά.

Ωστόσο οι περισσότεροι Μεταβυζαντινοί ναοί του νησιωτικού χώρου είναι θολωτοί και σπάνια έχουν τρούλο.

Ε. Εγγεγραμμένοι σταυροειδείς με τρούλο και τρουλαίες Βασιλικές: υπάρχουν σε διάφορα χωριά της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Παραδείγματα α) εγγεγραμμένοι σταυροειδείς ναοί από την Πελοπόννησο: τον Άγιο Νικόλαο, τη Ζωοδόχο πηγή και τον Άγιο Νικόλαο Μυστρά. Από την Αττική το ναό της κοιμήσεως της Θεοτόκου στον Ωροπό.

β) Από τις πολλές τρουλαίες Βασιλικές- σε συνδυασμό με το σταυροειδή τύπο- 1) των Αγίων Θεοδώρων Πουλιάνας Τρικάλων 2) Ταξίαρχων Παλαιογαρδικίου Θεσσαλίας 3) της κοιμήσεως της Θεοτόκου Ύδρας) της Αγίας Τριάδας Σπετσών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΙ ΝΑΟΙ

Α) Επιβίωση της Βασιλικής-Παραδείγματα

Ο ρυθμός της Βασιλικής εξακολουθεί να εφαρμόζεται και σε ολόκληρη τη Βυζαντινή περίοδο. Η κάτοψη της είναι ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, χωρισμένο εσωτερικά σε κλίτη, με παράλληλες σειρές από κίονες. Υπάρχουν τρίκλιτες, πεντάκλιτες, πολύκλιτες βασιλικές. Κυρίως επικρατούν οι τρίκλιτες και οι μονόκλιτες Βασιλικές τις οποίες βλέπουμε στις επαρχίες της Μεσοποταμίας, Μ. Ασίας και Ελλάδας. Η στέγη δεν είναι πια ξύλινη αλλά καμαροσκεπής-θολοσκεπής.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της λεγόμενης «**Βυζαντινής-Ανατολίζουσας Βασιλικής**» είναι: α) η ενιαία δικλινής στέγη, β) τα καμαροσκεπή κλίτη, γ) οι πεσσοστοιχίες, που αντικατέστησαν τις κιονοστοιχίες. Από τον ελληνικό χώρο αναφέρουμε δύο κλασσικά δείγματα: την τρίκλιτη Βασιλική του Αγίου Ιωάννου στην Απύρανθο της Νάξου και τη μονόκλιτη Βασιλική του Αγίου Γρηγορίου των Θηβών. Μεταγενέστερες Βασιλικές υπάρχουν σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Τα ελληνικά εκκλησάκια έχουν μεγάλο ενδιαφέρον τόσο για την αρχιτεκτονική τους όσο και για τις ωραίες Βυζαντινές τοιχογραφίες τους. Αξιοσημείωτοι είναι ακόμη οι μονόχωροι-μονόκλιτοι ναοί που έχουν δύο κόγχες ιερού Βήματος. Η μία κόγχη χρησίμευε για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας και η άλλη για διάφορες νεκρικές χρήσεις. Οι κόγχες εμφανίζονται εξωτερικά είτε ελεύθερες είτε εγγεγραμμένες.

Β) Μεταβατικοί Ναοί: Προέλευση-Παραδείγματα

Οι Μεταβατικοί Ναοί προήλθαν από το συνδυασμό της θολωτής τρίκλιτης με τη σταυρική τρουλαία Βασιλική και γι' αυτό έχουν φανερά τα γνωρίσματα των δύο αυτών τύπων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η εκκλησία της Παναγίας στη Σκριπού Βοιωτίας που χρονολογείται στο έτος 873-874. Ο ναός αυτός έχει καθαρά γραμμένο το σχήμα του σταυρού τόσο στην κάτοψη όσο και στην στέγη. Η εσωτερική διάκριση των κλιτών γίνεται με τοίχους, οι οποίοι βαστάζουν και το βάρος του τρούλου, διά μέσου των 4 τόξων και των 4 λοφίων. Από τους ναούς ου ανήκουν στην ομάδα της Σκριπούς Βοιωτίας αναφέρουμε: α) την Επισκοπή της Ευρυτανίας, β) τη Μεταμόρφωση Κορωπίου, γ) την Παναξιώτισσα Γαυρολίμνης Ναυπάκτου, δ) τον Άγιο Γερμανό Πρέσπας, ε) τον Πρωτόθρονο Νάξου, στ) τους Ασώματους Μάνης, ζ) τον Άγιο Ιωάννη Μεσημβρίας, η) τον Άγιο Λεόντιο στη Μακεδονία και θ) τον Άγιο

Ιωάννη το Λαμπαδιστή Κύπρου. Στους ναούς αυτούς το μήκος είναι μεγαλύτερο από το πλάτος. Όταν η κάτοψη γίνεται τετράγωνη, τους τοίχους που βαστούν τον τρούλο αντικαθιστούν 4 ελεύθερα στηρίγματα κολώνες κι έτσι διαμορφώνεται ο νέος τύπος του Βυζαντινού ναού, δηλαδή ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο.

3.1: ΤΡΟΥΛΑΙΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ – Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

Α) Η ναοδομία της εποχής του Ιουστινιανού, Νέες μέθοδοι στηρίζεως τρούλου

Μία από τις μεγαλύτερες φιλοδοξίες του Ιουστινιανού ήταν η πραγματοποίηση επιβλητικών κτισμάτων σ' ολόκληρη την αυτοκρατορία και η προσπάθειά του να δώσει εργασία στις μεγάλες λαϊκές μάζες.

Ο ιστορικός Προκόπιος στο έργο του «περί κτισμάτων» αναφέρει εκατοντάδες αυτοκρατορικών κτηρίων δημοσίας χρήσεως και εκκλησιών, που στόλιζαν την πρωτεύουσα και τις επαρχίες.

Τα υλικά δομής παραμένουν ίδια: μάρμαρα, τούβλα, κεραμίδια, τοιχοποιία με ισχυρά κονιάματα, ορθομαρμαρώσεις, εντοίχια ψηφιδωτά κλπ. Από τον 6ο αιώνα και μετά τα ψηφιδωτά δάπεδα αντικαταστάθηκαν από πλάκες μαρμάρου. Επικρατούν όμως τα εντοίχια ψηφιδωτά. Η μεγάλη αλλαγή της εποχής γίνεται στους τρόπους δομής και ιδιαίτερα στην θολοδομία. Οι θόλοι κατασκευάζονται από τούβλα, τα οποία είναι ελαφρά και συνδέονται με ισχυρότατο ασβεστοκονίαμα. Ο μεγαλύτερος όμως νεωτερισμός της εποχής του Ιουστινιανού ήταν η κάλυψη ενός τετράγωνου χώρου -σε κάτοψη- από ένα σφαιρικό τρούλο. Οι πλευρές του τετραγώνου αυτού καταλήγουν προς τα πάνω σε τέσσερα ημισφαιρικά τόξα. Ο σφαιρικός θόλος εφάπτεται σε μια οριζόντια κυκλική στεφάνη. Έτσι, η μετάβαση από τα κατακόρυφα πλευρικά τόξα στην κυκλική στεφάνη γίνεται διά μέσου των τεσσάρων σφαιρικών τριγώνων ή λοφίων. Ο νεωτερισμός αυτός άρχισε να δοκιμάζεται σε διάφορα προδομικά μνημεία και κυρίως στους οκταγωνικούς ναούς. Επιπλέον, μεγάλο επίτευγμα αποτελεί η κάλυψη ενός τετράγωνου χώρου από ένα σφαιρικό τρούλο, το οποίο εφαρμόστηκε στα περισσότερα κτίσματα της εποχής του Ιουστινιανού αλλά βρήκε την άριστη διατύπωσή τους στο σπουδαιότερο έργο της Βυζαντινής αρχιτεκτονικής, την Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως, που είναι ένα από τα αριστουργήματα της Παγκόσμιας Τέχνης.

B) Σύντομη ιστορία του ναού της Αγίας Σοφίας

Το 360 εγκαινιάστηκε στην Κωνσταντινούπολη η μεγάλη ξυλόστεγη Βασιλική, αφιερωμένη στη Σοφία του Θεού. Στα 404 καταστράφηκε από πυρκαγιά και ξαναχτίστηκε το 415 η Θεοδοσίαν Βασιλική. Στη Στάση του Νίκα το χτίσμα ξανακάηκε και αμέσως μετά ο Ιουστινιανός αποφάσισε να ξαναχτίσει την «Μεγάλη Εκκλησία» αναθέτοντας το έργο σε δύο Μικρασιάτες αρχιτέκτονες, τον Ανθέμιο από τις Τράλλεις και τον Ισίδωρο από τη Μίλητο. Άρχισε το 532 και τελείωσε το 537.

Διαλέχθηκαν τα καλύτερα υλικά, τα οποία δούλεψαν προσεκτικά 10.000 περίπου άνθρωποι. Τα εγκαίνια του ναού έγιναν στις 27 Δεκεμβρίου του 537 από τον Ιουστινιανό που ενθουσιάστηκε από την επιτυχία του έργου του. Η γνωστή παράδοση αναφέρει ότι βλέποντας το μεγαλούργημά του ο Ιουστινιανός ανέκραξε: «Νενίκηκά σε Σολομών!». Ένας δυνατός σεισμός γκρέμισε τον τρούλο το 558 και την επισκευή ανέλαβε ο αρχιτέκτονας Ισίδωρος ο νεότερος, ο οποίος ξανάχτισε τον ίδιο τρούλο αλλά με ψηλότερο τύμπανο και με νευρώσεις. Στο ναό αυτό έλαβαν χώρα πολλά γεγονότα: το 1054 πραγματοποιείται εδώ το Σχίσμα των Εκκλησιών, το 1204 με την Άλωση της Πόλης από τους Φράγκους μετατρέπεται σε Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ενώ το 1261 γίνεται και πάλι ορθόδοξη. Μετά την Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους (1453), ο ναός μετατρέπεται σε τζαμί. Τέλος, από το 1934 και μέχρι σήμερα η «Μεγάλη Εκκλησία» της Ορθοδοξίας αποτελεί Ιστορικό και Αρχαιολογικό Μουσείο. Ο ναός της Αγίας Σοφίας είναι μια τρίκλιτη Βασιλική με τρούλο. Ανατολικά κυριαρχεί η μεγάλη ημιεξάγωνη αψίδα, ενώ στα δυτικά υπάρχει νάρθηκας και εξωνάρθηκας. Το περίφημο αίθριο με τις περιμετρικές στοές και την κρίνη με τη γνωστή επιγραφή «ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ...» σώζεται σήμερα. Στη βορειοανατολική γωνία υπάρχει ένα κυκλικό σκευοφυλάκιο και στη νοτιοδυτική ένα οκταγωνικό βαπτιστήριο. Περίφημα είναι τα μάρμαρα των κιόνων, τα θαυμάσια κιονόκρανα και οι ορθομαρμαρώσεις των τοίχων. Λιγοστά είναι σήμερα τα ψηφιδωτά του ναού. Γενικά ο ναός της Αγίας Σοφίας είναι η γέφυρα που ενώνει τον παλαιοχριστιανικό με το βυζαντινό κόσμο.

Γ) Άλλα Ιουστινιάνεια Μνημεία

Περίφημος ήταν ο ναός των **Αγίων Αποστόλων Κων/πόλεως** που χτίστηκε από τον Ιουστινιανό πάνω σε ερείπια παλαιοχριστιανικής Βασιλικής του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Εκεί φυλάσσονταν διάφορα τίμια λείψανα. Ο ναός πρέπει να είχε σχήμα ελεύθερου σταυρού με πέντε τρούλους.

Η **Αγία Ειρήνη Κων/πόλεως** που έχει μορφή σταυροειδή με ένα τρούλο. Μετά την Άλωση έγινε στρατιωτικό μουσείο των Τούρκων. Ο **Άγιος Στέργιος και Βάκχος**, ένα οκταγωνικό οικοδόμημα. Ο **ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Έφεσο**. Ήταν σταυρόσχημος με έξι τρούλους και χτίστηκε πάνω σε σταυρική Βασιλική, με κέντρο τον τάφο του Ευαγγελιστή Ιωάννη. Ο ναός της «**Εκατονταπυλιανής**» της **Πάρου** που είναι τρίκλιτος με ένα τρούλο στο κέντρο. Ο **Άγιος Μάρκος της Βενετίας** που είναι σταυρόσχημος με πέντε τρούλους και αποτελεί αντίγραφο του ναού των Αγίων Αποστόλων.

3.2: ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ ΜΕ ΤΡΟΥΛΟ

Α) Ορισμός-Προέλευση: Εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο ονομάζεται ο τύπος ναού στον οποίο ο τρούλος ή θόλος στηρίζεται εκεί που τέμνονται οι δύο κεραίες του σταυρού, ο σταυρός είναι εγγεγραμμένος σε τετράγωνο το οποίο φαίνεται αν κοιτάξουμε τη στέγη του ναού και το ιερό καταλήγει σε τρεις κόγχες.

Ο τύπος αυτός εφαρμόζεται για πρώτη φορά κατά τον 9ο και 10ο αιώνα στην Κων/πολη και προέρχεται από τους γνωστούς τύπους ναών που είδαμε παραπάνω και μάλιστα α) από τη Βασιλική με εγκάρσιο κλίτος, β) από τους ναούς που εξωτερικά έχουν σχήμα ελεύθερου σταυρού, στις γωνίες του οποίου υπάρχουν προσαρτημένα παρεκκλήσια και γ) από τον τετράγωνο σταυρικό ναό. Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο δεν μπορεί να βελτιωθεί περισσότερο αφού «άπαξ και διαπαντός» τελειοποιήθηκε. Ο τέλειος αυτός τύπος ναού- και μάλιστα με τρούλους και στα γωνιακά τμήματα, ώστε να γίνεται πεντάτρουλος – παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο περίφημο αρχιτεκτονικό κτίσμα της «**Νέας Εκκλησίας του Παλατίου**». Η εκκλησία αυτή, αφιερωμένη στην Παναγία, ονομάστηκε Νέα, επειδή παρουσίαζε ένα καινούργιο αρχιτεκτονικό τύπο.

Σπουδαιότητα: Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο είναι ο κατ' εξοχήν **Βυζαντινός ναός**, που εκφράζει και συνοψίζει καλύτερα τη δογματική διδασκαλία της Ορθοδοξίας. Επικρατεί σε όλη τη Βυζαντινή περίοδο και αποτελεί την κυριότερη και τελειότερη μορφή της Βυζαντινής Ναοδομίας. Το ωραίο σταυρικό σχήμα-εσωτερικά και εξωτερικά-με τον ένα ή τους πολλούς τρούλους εκφράζει άριστα την παλαιά επίμονη θεωρία των Βυζαντινών, ότι δηλαδή ο ναός αποτελεί εικόνα του κόσμου (**ναός=μικρόκοσμος**), όπου **το δάπεδο συμβολίζει τη γη και ο τρούλος τον ουρανό**. Τα δύο αυτά σχήματα συμβολίζουν το κτιστό και το άκτιστο, επομένως την

ανθρώπινη και θεία φύση του Χριστού. Επίσης, στη Βυζαντινή θεωρία, η Αρχιτεκτονική μαζί με τη Ζωγραφική παίζουν σπουδαίο και πρωταρχικό ρόλο. Ο Παντοκράτορας με την ακολουθία του (προφήτες, αγγέλους κλπ) δεσπόζει στον τρούλο-ουρανό, ενώ η Πλατυτέρα στην κόγχη του Ιερού, σαν γέφυρα και κλίμακα μεταξύ ουρανού και γης. Έτσι, Ζωγραφική και Αρχιτεκτονική υπηρετούν το δόγμα.

Αισθητική άποψη: Σ' αυτόν τον τύπο ναού υπάρχει, ίσως, κάποια «**αρχιτεκτονική δογματική**», η οποία προσπαθεί να έλθει στα μέτρα του ανθρώπου. Την περίοδο περιορισμού της εκτάσεως των συνόρων του Βυζαντινού Κράτους, περιορίζονται και οι διαστάσεις των ναών και έτσι έρχονται (συμβολικά) στην ανθρώπινη κλίμακα. Έτσι, ο τρούλος συμβολίζει το κεφάλι, οι κεραίες του σταυρού τους ώμους κλπ. Η κάθετη σχέση Θεού-ανθρώπου τονίζεται τώρα περισσότερο. Επίσης, ο μυστηριακός χαρακτήρας της Ορθοδοξίας μορφοποιείται στο ρυθμό αυτό με τους χαμηλούς τόνους των ημιθολίων των γωνιακών διαμερισμάτων και αποσκοπεί στην τελική «λύτρωση» με το αναστάσιμο φως του τρούλου. Τονίζονται και βιώνονται τα συναισθήματα της συντριβής, της μετάνοιας, της κατανύξεως.

B. Τοιχοδομία και γλυπτός διάκοσμος των Βυζαντινών ναών

Οι μάστορες-σωστοί καλλιτέχνες-έχουν στη διάθεση τους πολλά και πλούσια υλικά, τα οποία εναλλάσσονται. Χρησιμοποιείται σχεδόν πάντοτε η ορθή αναλογία υλικών. Αποφεύγεται έτσι η μονοτονία και εξασφαλίζονται διάφοροι συνδυασμοί με καλλιτεχνική διάθεση.

1)Τοιχοδομία: Είναι συνήθως από πωρόλιθους και οπτόπλινθους (τούβλα). Σε ορισμένα μέρη, όπως στην Αττική και στην Πελοπόννησο, η τοιχοδομία αποτελείται από κανονικούς δόμους (=ορθογώνιες λαξευτές πέτρες) που τους περιβάλλουν οπτόπλινθοι. Το σύστημα αυτό ονομάζεται «πλινθοπερίκλειστο» ή «πλινθοπερίβλητο». Στις Εκκλησίες του Ελλαδικού Χώρου επικρατεί η χρήση της πέτρας, που υπάρχει άφθονη και χρησιμοποιούνται πολλά στολίδια στους εξωτερικούς τοίχους. Για διακοσμητικούς λόγους χρησιμοποιείται ακόμη και η κουφική γραφή, είτε με αυθεντικές αραβικές λέξεις, είτε με σχηματοποίηση των γραμμάτων, ώστε να χάνουν τη φθογγική τους αξία. Τα κοσμήματα αυτά βοηθούν στη χρονολόγηση των ναών. Από τα μέσα του 10ου αιώνα στους ναούς της λεγόμενης Ελλαδικής «Σχολής» αρχίζει να επικρατεί η χρήση της λαξευμένης πέτρας και των τούβλων. Συνηθισμένο είναι επίσης και το ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Από τον 11ο αιώνα και εξής οι ασίδες των ναών είναι συνήθως

τρίπλευρες και οι τρούλοι οκτάπλευροι, που στις γωνίες τους υπάρχουν διακοσμητικοί κιονίσκοι. Οι εσωτερικοί τοίχοι των ναών κτίζονται με απλή αργολιθοδομή και στις υψηλότερες επιφάνειές τους υπάρχει μαρμάρινη ή πέτρινη λεπτή ταινία που συνήθως ονομάζεται κοσμήτης ή γείσο.

2) Τα Κιονόκρανα των Βυζαντινών ναών είναι απλούστερα από εκείνα της Παλαιοχριστιανικής περιόδου. Έτσι, χρησιμοποιούνται διάφορες απλές μορφές των κορινθιακών και των τεκτονικών κιονόκρανων. Σε πολλούς Βυζαντινούς ναούς συναντούμε κίονες και κιονόκρανα από Παλαιοχριστιανικές Βασιλικές που καταστράφηκαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούν πολύ τα υλικά από παλιότερα κτήρια. Παράδειγμα αποτελεί ο ναός της Παναγίας της «Γοργοεπηκόου» (γνωστή και ως Άγιος Ελευθέριος), στις πλευρές του οποίου είναι ενσωματωμένα τα γνωστά «λευκά των Ελλήνων μάρμαρα».

3) Τέμπλο: Είναι συνήθως μαρμάρινο και αποτελείται από τα θωράκια και τους πεσσίσκους ή τους κιονίσκους, πάνω από τους οποίους τοποθετούνται κίονες με επιστήλια. Εικόνες φαίνεται ότι ακόμη δεν μπαίνουν ανάμεσα στους κιονίσκους, οι οποίοι κλείνονται με βήλα. Μερικοί μόνο ναοί του 11ου αιώνα, κυρίως οι οκταγωνικοί, έχουν ορθομαρμάρωση και ψηφιδωτά, ενώ οι περισσότεροι κοσμούνται με ωραίες τοιχογραφίες.

Γ) Συμβολισμός του Χριστιανικού-Βυζαντινού ναού

1) Ο χριστιανικός ναός είναι ένα σύμβολο εκείνου που δεν μπορούν να δουν τα ανθρώπινα μάτια. Η μυστική σημασία του ναού αποκαλύπτεται μόνο στους «μεμνημένους», στους πιστούς.

2) Κάθε χριστιανική εκκλησία αποτελεί μια «λίθινη αλληγορία» του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Χωρίς την Θεία Ευχαριστία δεν νοείται χριστιανικός ναός.

3) Θεωρείται το σύμβολο, το αντίτυπο και η επίγεια εικόνα του νοητού ουράνιου χώρου στον οποίο-μπροστά στο Θρόνο του Θεού-τελείται η Θεία Λειτουργία από τους αγγέλους.

4) Στους βυζαντινούς χρόνους ο ναός συμβολίζει ολόκληρο τον κόσμο. Σκεπή = ο ουρανός και το δάπεδο = η γη. Δηλαδή ο χριστιανικός ναός είναι ένας μικρόκοσμος και συμβολίζει τα ορατά και τα αόρατα.

5) Υπάρχει η τριαδική θεώρηση του χριστιανικού ναού, σύμφωνα με την οποία: α) ο ναός πρέπει να έχει 3 εισόδους (=Αγία Τριάδα), β) ο πρόναος-νάρθηκας

συμβολίζει τον εξωτερικό κόσμο, τη γη γενικά , γ) ο κυρίως ναός συμβολίζει τον «ορατόν» ουρανό και δ) το Ιερό Βήμα συμβολίζει τα υπερουράνια, τον αόρατο πνευματικό κόσμο, τον Παράδεισο. Αυτή η τριμερής διαίρεση του χριστιανικού ναού έχει τεράστια σπουδαιότητα όχι μόνο για τους «μεμνημένους» πιστούς αλλά και για την εξέλιξη και διαμόρφωση της Χριστιανικής Ναοδομίας.

6) Ο τρούλος είναι το βασικότερο στοιχείο της Βυζαντινής Ναοδομίας, τονίζει, συμβολίζει και αισθητοποιεί τη σχέση με τον ουρανό και καθιστά το ναό σαν έναν κατ' εξοχήν μυστηριακό χώρο.

7) Ο άμβωνας συμβολίζει τον «Λίθον» του τάφου του Χριστού, καθώς και την Αγία Τράπεζα. Πάνω στη λίθινη Αγία Τράπεζα-που συμβολίζει τον τάφο του Χριστού-τελείται η Θεία Ευχαριστία.

8) Οι κίονες και οι πεσσοί, που βαστάζουν την οροφή του ναού, συμβολίζουν τους Αποστόλους, τους Προφήτες, τους Αγίους, τους Μάρτυρες, τους Οσίους κλπ.

9) Εικονογράφηση. Τα ιερά πρόσωπα εικονίζονται στα διάφορα μέρη του ναού, στηρίζουν και ενισχύουν τους πιστούς.

10) Το τέμπλο χωρίζει τον ανθρώπινο κόσμο (κυρίως ναός) από τον επουράνιο (Ιερό Βήμα). Τα θωράκια του τέμπλου θεωρούνται σαν «αντίτυπα» των κάγκελων-πλακών του τάφου του Χριστού.

Από τους πλούσιους αυτούς συμβολισμούς μπορεί κανείς να κατανοήσει την έντονη θρησκευτική ζωή των περασμένων γενεών. Σύμφωνα με την ανέκαθεν επικρατούσα συμβολική διάσταση: ο Χριστιανικός ναός, αν και αποτελείται από διάφορα υλικά, εντούτοις έχει μια υπερκόσμια χάρη.

Δ) Εγγεγραμμένοι σταυροειδείς ναοί Κρήτης

Στην Κρήτη υπάρχουν όλοι οι τύποι ναών και η ναοδομία της επηρεάζεται κυρίως από την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία. Από τους σωζόμενους εγγεγραμμένους σταυροειδείς με τρούλο ναούς της Κρήτης, που ιδρύθηκαν από τον Άγιο Ιωάννη τον Ξένιο, αναφέρουμε: α) τον Καθολικό της Μονής της Παναγίας Μυριοκεφάλων, β) το ναό του Αποστόλου Παύλου Σφακιών, γ) το ναό των Αγίων Γεωργίου και Δημητρίου κοντά στο Ρέθυμνο και δ) τον περίφημο ναό του Άη Κυρ-Γιάννη στον Αλικιανό-Κουφό Χανίων. Τα αξιόλογα αυτά μνημεία χρονολογούνται στις αρχές του 11ου αιώνα και αποτελούν μια ξεχωριστή ενότητα.

Ε) Μυστράς και Γεράκι

Μυστράς: Στους Βυζαντινούς χρόνους γίνεται ένα σπουδαίο κέντρο με 15 αξιόλογους ναούς, με περίφημα παλάτια, αρχοντικά, απλά σπίτια και άλλα έργα κοσμικής αρχιτεκτονικής. Οι σημαντικότεροι και πιο καλά διατηρημένοι ναοί του Μυστρά είναι: α) η Παναγία η Οδηγήτρια ή το Αφεντικό, β) η Μητρόπολη, γ) η Αγία Σοφία, δ) η Ευαγγελίστρια, ε) οι Άγιοι Θεόδωροι, στ) η Περίβλεπτος, ζ) η Παντάνασσα κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μυστράς προσφέρει όλους τους αρχιτεκτονικούς τύπους της Βυζαντινής ναοδομίας και αποτελεί μαζί με τις τοιχογραφίες ένα αληθινό «Βυζαντινό Μουσείο».

Γεράκι: Είναι γεμάτο ενδιαφέροντα βυζαντινά μνημεία. Αξιόλογοι ναοί είναι: α) ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, β) ο Άγιος Νικόλαος, γ) οι Άγιοι Θεόδωροι, δ) η Ευαγγελίστρια, ε) ο Άγιος Αθανάσιος και στ) ο Άγιος Σώζων.

ΣΤ. Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλονίκης

- 1) Η Παναγία των Χαλκέων
- 2) Ο Άγιος Παντελεήμονας
- 3) Η Αγία Αικατερίνη
- 4) Οι Άγιοι Απόστολοι
- 5) Ο Προφήτης Ηλίας
- 6) Ο Άγιος Νικόλαος ο Ορφανός
- 7) Το Καθολικό της Μονής Βλαττάδων

3.3: ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΟΥΣ ΝΑΟΥ

Σύνθετος τετρακίονιος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες ή πεσσούς. ii) ο κυρίως ναός αποτελεί τετράγωνο και ο σταυρός είναι ισοσκελής iii) Το ιερό Βήμα αποτελεί ξεχωριστό τμήμα. Παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελεί ο ναός της Παναγίας δίπλα στο Καθολικό του Οσίου Λουκά και η Καπνικαρέα στην Αθήνα

Ημισύνθετος τετρακίονιος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες, ii) το ιερό Βήμα ενσωματώνεται με τον κυρίως ναό και καταλαμβάνει ένα μόνο τμήμα του σταυρικού τετραγώνου του κυρίως ναού, iii) η στέγαση των ανατολικών γωνιακών διαμερισμάτων είναι ενιαία και στεγάζεται με καμάρες. Παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελεί το Καθολικό της Μονής Καισαριανής

Απλός τετρακίονιος: i) ο τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κίονες, ii) το ιερό Βήμα καταλαμβάνει ολόκληρο το ανατολικό τμήμα του ναού

Δικίονιος: i) το Ιερό καταλαμβάνει το ανατολικό τμήμα του σταυρικού τετραγώνου, ii) δύο ανατολικοί κίονες του ναού ταυτίζονται με τις κτιστές παραστάδες του τέμπλου. Παράδειγμα τέτοιου ναού, αποτελούν όλες οι εκκλησίες της Ελλαδικής «Σχολής»

Αγιορείτικος ή «τρίκογχος» Αθωνίτικος τύπος: Παραλλαγή του σύνθετου τετρακίονιου τύπου, που δημιουργείται όταν οι οριζόντιες κεραίες του σταυρού απολήγουν εξωτερικά σε κόγχες που προορίζονται για τους «χορούς» των ψαλτών. Παραδείγματα τέτοιου ναού, είναι κατεξοχήν τα Μοναστήρια.

3.4: ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Βοιωτία – Φωκίδα: Από τη Βοιωτία αναφέρουμε 1. Το καθολικό του οσίου Μελετίου στον Κιθαιρώνα 2, το Καθολικό της Μονής του Σαγματά.

Πελοπόννησος: Βυζαντινοί ναοί της Ελλαδικής Σχολής που οι σπουδαιότεροι χρονολογούνται στο 12ο αιώνα. Από την Αργολίδα: 1. του Μέρμπακα 2. Του Χώνικα 3. Της Αγίας Μονής 4, του Λιγουρίου. Οι ναοί αυτοί είναι σύνθετοι τετρακίονιοι με ωραίους τρούλους. Στην περιοχή της Μάνης: 1. Άη – Στρατηγός Μπουλαριών 2. Ασώματοι στο Κακόβουνο 3. Η Αγία Βαρβάρα στην έρημο 4. Παναγία Επισκοπής

Νησιωτικός και ηπειρωτικός χώρος: Ελληνικούς Βυζαντινούς ναούς συναντάμε σε διάφορα μέρη της χώρας μας, όπως α) στα νησιά: Κρήτη, Σάμος, Ρόδος, Άνδρος, Πάρος, Αίγινα, Σαλαμίνα β) στον ηπειρωτικό χώρο: Δυτ. Στερεά, Ήπειρος, Τεγέα.

3.5: ΑΛΛΟΙ ΤΥΠΟΙ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

1.Οκταγωνικός τύπος: προέλευση, κατηγορίες και παραδείγματα
Ο τύπος αυτός αναπτύσσεται παράλληλα με τους σταυροειδείς Βυζαντινούς ναούς. Αισθητή ήταν η ανάγκη να μεγαλώσει περισσότερο ο κεντρικός χώρος του ναού. Έπρεπε δηλ. να γίνει μετατροπή του τετραγώνου της κατόψεως σε οκτάγωνο στην άνοψη.

Αυτό κατορθώθηκε με την παρεμβολή ημιγωνίων και τόξων. Αναγκαστικά η διάμετρος του τρούλου έπρεπε να αυξηθεί, πράγμα που είχε σαν συνέπεια την

ανάλογη αύξηση του βάρους και των ωθήσεων που ασκεί ένας μεγάλος τρούλος. Οι αρχιτέκτονες σκέφτηκαν να αφαιρέσουν τις τέσσερις κολώνες και να μεταφέρουν το βάρος του τρούλου σε οκτώ στηρίγματα. Η στήριξη του τρούλου στον οκταγωνικό ναό διαφέρει από την στήριξη των περίκεντρων ναών του 5ου και του 6ου αιώνα. Και στους δυο αυτούς τύπους κτηρίου επιδιώκεται να τονιστεί ο κεντρικός χώρος. Ο μεγάλος τρούλος οκταγωνικών Βυζαντινών ναών ακουμπάει πάνω σε οκτώ τόξα. Τα κενά ανάμεσα στα τόξα τα καλύπτουν οκτώ μικρά σφαιρικά τρίγωνα. Έτσι σχηματίζονται ημιχώνια, δηλ. γωνιαίες κόγχες, που συντελούν στην μετατροπή της ορθογώνιας βάσης του κτηρίου σε κυκλική στεφάνη, στην οποία τοποθετείται ο τρούλος. Στην κάτοψη τα στηρίγματα του τρούλου είναι οκτώ κι έτσι γράφεται ένα νοητό οκτάγωνο, από όπου και η ονομασία του ρυθμού αυτού. Στον οκταγωνικό ναό όλος σχεδόν ο χώρος μένει ελεύθερος, αφού δεν φαίνονται οι κίονες ή οι πεσσοί. Εξασφαλίζεται έτσι μεγάλος ελεύθερος χώρος (δάπεδο) και τονίζεται το κέντρο του ναού.

α. Προέλευση των οκταγωνικών ναών

Δεν υπάρχει ομοφωνία των ερευνητών ως προς την προέλευση των οκταγωνικών ναών. Πιθανότερη άποψη είναι ότι προέρχονται από την Ανατολή (Μικρά Ασία, Μεσοποταμία, Αρμενία) και τελειοποιήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη.

Παραδείγματα οκταγωνικών ναών από την ηπειρωτική Ελλάδα: Το Καθολικό της Μονής του Οσίου Λουκά, η Σωτήρα του Λυκοδήμου-Ρωσική εκκλησία των Αθηνών, ο ναός του Χριστιάνου στην Τριφυλία, η Μονή του Δαφνίου, ο Άγιος Νικόλαος στο χωριό Καμπιά Φθιώτιδας, η Αγία Σοφία Μονεμβασιάς, οι Άγιοι Θεόδωροι στο Μυστρά και ο Ναός της Παρηγορήτισσας της Άρτας.

2. Απλός ή «νησιώτικος»

Οι ναοί του τύπου αυτού έχουν μικρότερες διαστάσεις από εκείνους του σύνθετου-ηπειρωτικού τύπου. Ο τρούλος στηρίζεται απ ευθείας στους παχύς εξωτερικούς τοίχους.

Άλλα παραδείγματα οκταγωνικών ναών από τη νησιωτική Ελλάδα:

Η Νέα Μονή Χίου, καθώς και τρεις άλλες μικρότερες εκκλησίες της Χίου: η Παναγία ή Κρήνα, οι Άγιοι Απόστολοι στο χωριό Πυργί, και ο Άγιος Γεώργιος ο Σηκούσης. Ναοί αυτού του τύπου υπάρχουν και στην Κύπρο, όπως είναι: ο Άγιος Ιλαρίων στο Κάστρο Κυρήνειας, το Καθολικό της Μονής του Αντιφωνητού κ.α. Επειδή τα μέχρι

τώρα γνωστά παραδείγματα βρίσκονταν στα νησιά, επικράτησε η ονομασία «νησιώτικός». Τελευταία όμως επισημάνθηκε ναός του τύπου αυτού και έξω από την Θεσσαλονίκη (Μεταμόρφωση του Χριστού στο Χορτιάτη). Επομένως οι όροι «ηπειρωτικός» και «νησιωτικός» δεν ευσταθούν σήμερα. Ορθότεροι θα ήταν οι όροι: α) σύνθετος οκταγωνικός και β) απλός οκταγωνικός.

2. Εξαγωνικός τύπος (Νταού Πεντέλης)

Συγγενής με τον οκταγωνικό είναι και ο εξαγωνικός τύπος ναού, ο οποίος είτε χρονολογείται στον 11ο αιώνα, είτε είναι μεταγενέστερος και προέρχεται από επίδραση των Τούρκικων τζαμιών. Η τελευταία άποψη φαίνεται πιθανότερη. Στον τύπο αυτό ανήκει ο περίφημος ναός της Νταού Πεντέλης που έχει εξαγωνικό σχήμα.

3. Σταυρεπίστεγοι ναοί: παραλλαγές- παραδείγματα

Ο τύπος των ναών αυτών εμφανίζεται από τον 13ο αιώνα σε ολόκληρη την Ελλάδα. Η στέγη των ναών καλύπτεται από καμάρες που σχηματίζουν ένα μεγάλο σταυρό.

Παραδείγματα:

Αγία Τριάδα Κρανιδίου Αργολίδας, Μεταμόρφωση Γαλαξιδίου, το Καθολικό της Μονής του Σωτήρα κοντά στο Αλεποχώρι της Μεγαρίδας.

Παραλλαγές:

Οι σταυρεπίστεγοι ναοί παρουσιάζουν πολλές παραλλαγές. Μια είναι π.χ. όταν το εγκάρσιο σκέλος εξέχει περισσότερο. Οι ναοί αυτοί είναι συνήθως μονόκλινοι (των χρόνων της Τουρκοκρατίας) και σχηματίζουν τυφλές αψίδες (τόξα). Μια άλλη παραλλαγή έχουμε στους τρίκλιτους σταυρεπίστεγους ναούς, όπου ένα μέρος του υπερυψωμένου θόλου υψώνεται ακόμη περισσότερο και σχηματίζει καμάρα-τρούλο, δηλ. τρουλοκαμάρα, τετράγωνη ή ορθογώνια. Τέτοιοι ναοί είναι π.χ. στην Πόρτα Παναγιά κοντά στα Τρίκαλα και στην Κάτω Παναγιά της Αρτας.

Β'. Δείγματα Βυζαντινών ναών

I. Ναοί των Σχολών Κωνσταντινουπόλεως και Μακεδονίας

A. Βυζαντινοί ναοί της «Σχολής» Κων/πόλεως

Εκτός από τη «Νέα Εκκλησία του Παλατιού» και την Αγία Σοφία Κιέβου απαριθμούμε μόνο τους εγγεγραμμένους σταυροειδούς ναούς της Κων/λεως:

- 1) το Καθολικό της Μονής της Παναχράντου ή του Λιβός
- 2) το Καθολικό της Μονής Μυρελαίου,

- 3) το ναό του Παντεπόπτου,
- 4) το ναό του Αγίου Θεοδώρου,
- 5) το Καθολικό της Μονής του Παντοκράτορα,
- 6) το Καθολικό της Μονής Παμμακαρίστου,
- 7) το περίφημο Καθολικό της Μονής της Χώρας,
- 8) το ναό της Παναγίας του Μουχλίου στη συνοικία Φαναρίου και
- 9) τον τρίκογχο ναό της Παναγίας της Καμαριώτισσας στη νήσο Χάλκη.

3.6: ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ 11ΟΥ-15ΟΥ ΑΙΩΝΑ

α. Γνωρίσματα 11ου αιώνα :

- 1) Το πάχος των πλίνθων της τοιχοδομίας είναι συνήθως τρία εκατοστά του μέτρου.
- 2) Επικρατούν τα πλίθινα γείσα στην τοιχοδομία. Χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά οι πλίθιοι.
- 3) Τοποθετούνται οδοντωτές ταινίες κάτω από τα κεραμίδια της στέγης.
- 4) Υπάρχουν μεγάλοι συνεχείς σταυροί στις βάσεις των εξωτερικών τειχών.
- 5) Οι ναοί του 11ου αιώνα δεν έχουν τα γνωστά εντοιχισμένα διακοσμητικά πινάκια(πιάτα).
- 6) Πολλοί ναοί φέρουν κουφική διακόσμηση που είναι γνήσιου τύπου.
- 7) Τα δίλοβα και τρίλοβα παράθυρα είναι εντελώς ελεύθερα.
- 8) Ελεύθεροι ισούψεις λοβοί των τρίλοβων παραθύρων.
- 9) Πάνω από την οροφή της ανατολικής πλευράς δεν υπάρχει αέτωμα.
- 10) Σε πολλούς ναούς υπάρχουν ωραίες γλυπτές μαρμάρινες ζώνες.
- 11) Οι κίονες βρίσκονται συνήθως κοντά στο δυτικό τοίχο.
- 12) Η σωστή αναλογία των κατόψεων.

β. Γνωρίσματα του 12ου αιώνα

- 1) Το πάχος των πλίνθων είναι 0,25 εκατοστά.
- 2) Η τοιχοδομία είναι πολύ προσεγμένη.
- 3) Στις εξωτερικές βάσεις των τειχών υπάρχουν πολλές φορές αραιοί και ακανόνιστοι σταυροί.
- 4) Τα κουφικά στους ναούς δεν είναι γνήσιου τύπου.
- 5) Στα κεραμοπλαστικά κοσμήματα είναι φανερή η λιτότητα

- 6)Τα πλαίσια των παραθύρων δεν είναι πλέον από πλίνθους αλλά από πωρόλιθους.
- 7)Τα δάπεδα στερεώνονται είτε μαρμαροθετήματα είτε με ψηφιδωτά.
- 8)Οι ναοί που έχουν γλυπτή διακόσμηση είναι εξαιρετικής τέχνης.
- 9)Χαρακτηριστικό των ναών αυτών είναι η άφθονη χρήση πωρόλιθων, αντί για πλίνθους στα παράθυρα.

γ. Γνωρίσματα του 13ου αιώνα

- 1)Στα δάπεδα συνυπάρχουν μαρμαροθετήματα και ψηφιδωτά.
- 2)Τα ελαφρά κατακόρυφα τόξα υπάρχουν στους ναούς.
- 3)Στην πρόσοψη των ναών συναντούνται τακτικά παραστάδες.
- 4)Οι κίονες έχουν μεγαλύτερο ύψος από το κανονικό.
- 5)Στους ναούς υπάρχουν κόγχες που είναι πιο στενές και πιο ψηλές από άλλες άλλων περιόδων.

δ. Μερικά γνωρίσματα των ναών του 14ου και 15ου αιώνα

Για την χρονολόγηση τους πρέπει να συνεξετάζονται προσεκτικά : ο γραπτός διάκοσμος ,η κτητορική επιγραφή ,τα κεραμοπλαστικά και το είδος της κουφικής διακόσμησης. Βασικό γνώρισμα των ναών του 14 ου αιώνα είναι η ακανόνιστη τοιχοδομία ενώ του 15ου αιώνα είναι η σχεδόν παντελής έλλειψη πλίνθων στους εξωτερικούς τοίχους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ. ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ- ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

Χαρακτηριστικά: i) Αγιορείτικος ή Αθωνίτικος τύπος ναού, ii) οι δύο νάρθηκες, iii) τα παρεκκλήσια, iv) το επίμηκες εγγεγραμμένο σταυροειδές σχήμα.

Παραδείγματα: i) το Καθολικό της Μεγίστης Λαύρας, ii) το Καθολικό της μονής Ιβήρων, iii) το καθολικό της μονής Βατοπεδίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : ΟΙ ΣΧΟΛΕΣ Ή ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

Σχολές:

- 1) Κων/λεως
- 2) Μακεδονίας
- 3) Ελλάδας
- 4) Μ.Ασίας

Μερικοί ερευνητές προσθέτουν κι άλλες σχολές όπως της Αρμενίας και Γεωργίας, της Ιταλίας, της Ευρώπης γενικότερα.

A) Η σχολή της Πρωτεύουσας: Μερικά από τα χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία της Σχολής της Κων/λεως είναι: 1) τα καμπύλα αετώματα της προσόψεως των ναών καθώς και τα μεγάλα τοξωτά ανοίγματα 2) τα τυφλά αψιδώματα και τα διακοσμητικά κογχάρια 3) οι πολύπλευρες κόγχες του ιερού 4) οι χαμηλοί και πολύπλευροι τρούλοι 5) ο πλούσιος γλυπτός και ζωγραφικός διάκοσμος 7) τα ωραία διαφράγματα των παραθύρων καθώς και τα υαλογραφήματα 8) τα καλλιτεχνικά και τα πολυτελέστατα ορειχάλκινα θυρόφυλλα των ναών.

B) Η σχολή της Ελλάδας: Από τα άφθονα μορφολογικά στοιχεία των ναών της Ελλαδικής Σχολής απარიθμούμε μόνο τα βασικότερα όπως 1) οι τρεις κόγχες του ιερού είναι σχεδόν πάντοτε τρίπλευρες εξωτερικά και σπανίως κυκλικές 2) οι τρούλοι έχουν συνήθως υψηλό και οκταγωνικό τύμπανο. Υπάρχουν όμως και κυκλικοί τρούλοι ενώ οι οκταγωνικοί σε κάτοψη τρούλοι είναι ελάχιστοι. 3) στις προσόψεις και στις όψεις των τεσσάρων κεραιών του σταυρού διαμορφώνονται αετώματα. Ο τονισμός της ευθείας γραμμής και κυρίως τα αετώματα είναι ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό της Ελλαδικής Σχολής (ενώ στη σχολή της πρωτεύουσας επικρατούν τα καμπύλα αετώματα και γενικά οι καμπύλες γραμμές) 4) πλινθοπερίβλητο σύστημα δομής, καθώς και διάφορα κεραμοπλαστικά κοσμήματα όπως οδοντωτές ταινίες, κουφικά γράμματα, πινάκια – σκυφία, σταυροί, γλυπτοί ρόδακες 5) τα παράθυρα είναι μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα. Τα στοιχεία αυτά καθώς και πολλά άλλα δευτερεύοντα βοηθούν πολύ στη χρονολόγηση των ναών.

Κύρια χαρακτηριστικά:

Γενικά χαρακτηριστικά: 1. Η ναοδομία του 16ου και 17ου αντιγράφει πολλές βυζαντινές μεθόδους κατασκευής, κυρίως στους τρούλους και στις αψίδες 2. Η εξωτερική διακόσμηση των τοίχων είναι λιτή και ανεπιτήδευτη 3. Γενικεύεται η αργολιθοδομή και σπανίως συναντάμε λαξευτούς λίθους 4. Τα παράθυρα είναι λίγα, μικρά και στενά και ο φωτισμός είναι πολύ περιορισμένος 5. Οι τρούλοι είναι απλοί και χαμηλοί. Ο πλούσιος κεραμοσκοπικός διάκοσμος των γνωστών Βυζαντινών ναών περιορίζεται στο ελάχιστο. Εκλείπουν τα διαδοχικά επίπεδα της στέγης και η ανάσταση των μεταβυζαντινών ναών 6. Οι πολύ χαμηλοί τρούλοι που πολλές φορές είναι τυφλοί, χωρίς τύμπανο καθώς και η στέγαση πολλών τμημάτων του ναού, με διάφορα, ημισφαίρια οφείλονται σε ισλαμική επίδραση 7. Βασικό χαρακτηριστικό των μεταβυζαντινών ναών είναι η τυποποίηση αλλά και η ανανέωση και η ποικιλία των μορφών.

Γνωρίσματα νησιωτικών ναών: 1. Στα νησιά επικρατούν οι μονόκλιτοι και οι τρίκλιτοι ναοί, που χωρίζονται σε τοίχους ή πεσσούς 2. Πάνω από την πρόσοψη υψώνεται συνήθως ένα απλό τοξωτό κωδωνοστάσιο 3. Οι τοίχοι των νησιωτικών ναών είναι παχείς 4. Στην τοιχοποιία επικρατεί η αργολιθοδομή, που συνήθως είναι σοβαντισμένη 5. Στα βενετοκρατούμενα ελληνικά νησιά συναντάμε και μερικά φράγκικα στοιχεία όπως: τα οξυκόρυφα τόξα, η προσεγμένη ισοδομική τοιχοδομία με λαξευτούς λίθους. Τα περισσότερα όμως γνωρίσματα των νησιωτικών ναών τα βρίσκουμε και σε αρκετούς ναούς της ηπειρωτικής Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Οι βυζαντινοί ναοί είναι καταστόλιστοι από πλήθος εικονογραφικών παραστάσεων τις οποίες οι ειδικοί τις έχουν κατατάξει σε ομάδες, τις οποίες ονομάζουμε εικονογραφικούς κύκλους.

α) Δογματικός κύκλος: περιλαμβάνει τις παραστάσεις: 1) του Ιησού ως διδασκάλου στην κεντρική είσοδο του κυρίως ναού, 2) του Παντοκράτορα του τρούλου, ο οποίος περιστοιχίζεται από ουράνιες δυνάμεις, 3) των προφητών ανάμεσα στα παράθυρα του τυμπάνου του τρούλου, οι οποίοι ανήγγειλαν τον Ιησού ως Μεσσία, 4) των τεσσάρων Ευαγγελιστών στα σφαιρικά τρίγωνα του τρούλου, οι οποίοι διέδωσαν το λόγο του Χριστού, 5) της Πλατυτέρας στην κόγχη του ιερού ένθρονη με τον Ιησού βρέφος στην αγκαλιά Της, ως η γέφυρα που ένωσε τη γη με τον ουρανό, 6) της Αγίας Τριάδος με την συμβολική παράσταση της φιλοξενίας του Αβραάμ, πάνω στο ημικόκλιο του ιερού, 7) την Ετοιμασία του Θρόνου πάνω στον οποίο υπάρχει το Ευαγγέλιο και το Άγιο Πνεύμα ως περιστερά, κάτω από την Αγία Τριάδα, όπου συμβολίζεται η Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου.

β) Λειτουργικός κύκλος: Στο χώρο του ιερού βήματος εικονίζονται: 1) η Θεία Λειτουργία, την οποία τελούν άγγελοι στον ουρανό, 2) η Μετάληψη των Αποστόλων από το Χριστό, 3) οι μορφές των Μεγάλων Ιεραρχών, κάτω από την Πλατυτέρα στη κόγχη (Μ. Βασιλείου, Ι. Χρυσοστόμου, Γρηγορίου Θεολόγου, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Μ. Αθανασίου κ.α.), οι οποίοι κρατούν λειτουργικά ειλητήρια.

γ) Ιστορικός κύκλος: Στις καμάρες και στους τοίχους του κυρίως ναού ζωγραφίζονται παραστάσεις από την ιστορία της Εκκλησίας: 1) Σκηνές από τη ζωή του Χριστού, (Γέννηση, Βάπτιση, Σταύρωση, Ανάσταση, Ανάληψη), σκηνές θαυμάτων, 2) Σκηνές από τη ζωή της Θεοτόκου, (Γέννηση, Εισόδια, Κοίμηση), 3) Σκηνές από τη ζωή των Αγίων, (μαρτύρια, θαύματα), κλπ. 4) Προσωπογραφίες Αγίων ανδρών (νότιος τοίχος) και γυναικών (βόρειος τοίχος). Σε αυτόν τον εικονογραφικό κύκλο ανήκουν και οι εικόνες του τέμπλου. Αριστερά της Ωραίας Πύλης εικονίζεται ο Δεσπότης Χριστός, περιβεβλημένος με όλη Του τη δόξα. Δεξιά της Ωραίας Πύλης εικονίζεται η Θεοτόκος με τον Κύριο στις άχραντες αγκάλες Της, η Οποία ως η στοργική μητέρα του κόσμου, δέεται για τους πιστούς. Δεξιά του Κυρίου εικονίζεται ο τίμιος Πρόδρομος, ο μείζων εν γεννητοίς γυναικών προφήτης (Λουκ.7:28) και αυτός δεόμενος. Δεξιά της Θεοτόκου ο τιμώμενος άγιος του ναού ή παράσταση

Δεσποτικής ή Θεομητορικής εορτής στην οποία είναι αφιερωμένος ο ναός. Στο πάνω μέρος του τέμπλου εικονίζονται σκηνές από την επίγεια ζωή του Κυρίου (Δωδεκάορτο) και οι μορφές των αποστόλων και άλλων επιφανών αγίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο : ΤΕΧΝΗ- ΝΑΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Τα καλλιτεχνικά έργα της Δύσης έχουν ένα δικό τους τοπικό πνεύμα και επίδραση από την Βυζαντινή Τέχνη.

Οι λόγοι για τους οποίους η Δυτική Τέχνη δέχτηκε την επίδραση της Βυζαντινής είναι:

- α) η πνευματικότητα της Βυζαντινής Τέχνης,
- β) η εμπορική επικοινωνία της Δύσεως με το Βυζάντιο που είχε σαν αποτέλεσμα την αλληλογνωριμία των δυο κόσμων,
- γ) η καταφυγή εικονόφιλων Βυζαντινών καλλιτεχνών στη Δύση στα χρόνια της Εικονομαχίας και
- δ) οι Σταυροφορίες με τα γνωστά τους ολέθρια αποτελέσματα για το Βυζάντιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

Η Ζωγραφική τέχνη στο Βυζάντιο εκφράστηκε με τις μικρογραφίες, με τα ψηφιδωτά, τις τοιχογραφίες, τις φορητές εικόνες και τα ψηφιδωτά δάπεδα. Μετά την Εικονομαχία καθιερώνεται για την αγιογράφηση των ναών ένα πρόγραμμα-κανόνας που εφαρμόζεται σε όλους τους ναούς του βυζαντινού κόσμου, όχι όμως πάντα με την ίδια ακρίβεια. Κάθε μέρος του ναού έχει συμβολική σημασία γι' αυτό θα έχει και ειδική εικονογράφηση.

8.1: ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

Η Χριστιανική Ζωγραφική διαιρείται συνήθως σε τρεις μεγάλες περιόδους

A.Πρωτοχριστιανική [μέχρι τις αρχές του 4ου αι.]

B.Βυζαντινή [330-1453] και

Γ.Μεταβυζαντινή ή Νεοβυζαντινή [από το 1453 μέχρι τους νεώτερους χρόνους

Ακολουθούμε και την εξής διαίρεση:

A.Παλαιοχριστιανική περίοδο ή πριν από την Εικονομαχία [4ος -7ος αι.]

B.Εικονομαχική περίοδο [725-843]

Γ.Περίοδος των Μακεδόνων και των Κομνηνών αυτοκρατόρων [867-1526]

Δ.Περίοδος των Παλαιολόγων [13ος-15ος]

Ε.Μεταβυζαντινή Περίοδο[1453 μέχρι το 19ο αι.]. Την τελευταία αυτή περίοδο υποδιαιρούμε: σε

α.στη διαμόρφωση της Κρητικής και Μακεδονικής

Σχολής [1953-1526]

β.στην επικράτηση της Κρητικής Σχολής 1527- 1630]

γ.στο τέλος της Κρητικής Σχολής[1630-1700]

δ. στη περίοδο, οπότε [1700-1830] οπότε οι δυτικές επιδράσεις είναι έντονες και

ε. από το 1830 μέχρι σήμερα, οπότε σημειώνονται ανανεωτικές τάσεις και επιστροφή στα Βυζαντινά πρότυπα.

8.2: Η ΒΑΘΥΤΕΡΗ ΕΝΝΟΙΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ

Η ζωγραφική των εικόνων στην ορθόδοξη παράδοση και ζωή, απασχόλησε κατά το παρελθόν πολύ έντονα το ορθόδοξο πλήρωμα. Έγιναν συζητήσεις και δημιουργήθηκαν εντάσεις, που κράτησαν πάνω από έναν αιώνα και διαμορφώθηκαν στάσεις απέναντι στο μεγάλο ζήτημα της προσκύνησης των ιερών εικόνων.

Στην εικόνα του Χριστού, δε ζωγραφίζουμε ούτε τη θεία αλλά και ούτε την ανθρώπινη φύση. Αναπαριστάνουμε το σαρκωμένο Λόγο, και με τον τρόπο αυτό προσκυνούμε το πρόσωπό του, στο οποίο όμως οι δύο φύσεις είναι αχώριστα ενωμένες.

Οι εικόνες δεν είναι σαν τις φωτογραφίες. Δεν είναι η φυσική απεικόνιση των προσώπων που εικονίζονται. Τα πρόσωπα φανερώνουν μια ‘μυστική’ πραγματικότητα, τη δόξα του ουρανού για αυτό η εικόνα μοιάζει με το πρωτότυπο, αλλά και διαφέρει από αυτό.

Για αυτό όταν προσκυνούμε τις αγίες εικόνες, η τιμή δεν απευθύνεται στο υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένες, αλλά όπως έγραψε ο Μ.Βασίλειος «προς το πρωτότυπον διαβαίνει».

Η ορθόδοξη εικονογραφία, είναι τέχνη λειτουργική αφού κατά τον μεγάλο διδάσκαλο αυτής της τέχνης, τον Φώτη Κοντόγλου, «τρέφει τον πιστόν με πνευματικά οράματα και ακούσματα, διυλίζουσα τα εισερχόμενα δια των πυλών των αισθήσεων, φαιδρύνουσα την ψυχήν αυτού με τον ουράνιο νοήμον και δωρούμενη εις αυτόν την ειρήνην της διανοίας».

8.3: ΣΧΟΛΕΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

Μακεδονική. Τα έργα ανάγονται στο 14ο αι. και κυριότερος εκπρόσωπος της είναι ο Μανουήλ Πανσέληνος από την Θεσσαλονίκη. Τα έργα της Σχολής αυτής εμπνέονται από τον αναγεννητικό άνεμο που ήταν γενικός την εποχή εκείνη. Είναι έργα ζωγραφικής της αυλής και των μορφωμένων τάξεων. Οι τόνοι των χρωμάτων τους είναι ζωντοί.

Κρητική. Τα έργα της τα χαρακτηρίζουν οι σκαιοί χρωματισμοί, οι συγκρατημένες κινήσεις, η λιτότητα και η υποβλητικότητα. Οι διαφορές σκηνές στις τοιχογραφίες της χαρίζονται με κόκκινες κάθετες ταινίες, με τέτοιο τρόπο ώστε να εμφανίζονται σαν φορητές εικόνες. Κυριότερος εκπρόσωπος της σχολής αυτής είναι ο Θεοφάνης Κρήτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο: ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Ένα μεγάλο μνημείο της Ελλάδας που έχει ψηφιδωτά είναι ο **Όσιος Λουκάς**. Στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αιώνα τοποθετούνται τα ψηφιδωτά της Μονής του Οσίου Λουκά στη Βοιωτία. Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού είναι γνωστός σταυροειδής οκταγωνικός. Η αρχιτεκτονική του ναού που δεν δημιουργεί μεγάλες επιφάνειες και δεν επιτρέπει την ανάπτυξη αδιάσπαστου εικονογραφικού προγράμματος.

Άγιοι Απόστολοι. Την παλαιολόγια τέχνη του ψηφιδωτού συναντούσε στον ψηφιδωτό διάκοσμο των Αγίων Αποστόλων. Η διακόσμηση του ναού αποτελεί ένα ωραίο ψηφιδωτό σύνολο που όμως δεν τελείωσε γιατί δεν το επέτρεψαν κυρίως οικονομικοί λόγοι. Η εκκλησία είναι τύπου εγγεγραμμένου σταυρού με πέντε τρούλους. Η τέχνη των ψηφιδωτών των Αγίων Αποστόλων είναι αποτέλεσμα κλασσικής παιδείας, αλλά σε περιβάλλον μη κλασσικό. Οι μορφές έχουν τριπλή διάσταση αλλά όχι βάρος. Είναι ελαφρές σαν να πλανούνται στον αέρα. Το πλάσιμο συναγωνίζεται την ζωγραφική ενώ τα χρώματα των προφητών του τρούλου είναι περιορισμένα. Αντίθετα ζωηρά είναι τα χρώματα στα άλλα μέρη του ναού.

Τα βόρεια και κλειστά πρόσωπα των Αγίων στα **ψηφιδωτά της Χίου** φαίνεται ότι εκφράζεται το διανοητικό καλοψυχιά κόσμο των ανθρώπων της Πρωτεύουσας, έναν κόσμο κλεισμένο στον εαυτό του (κάπως πικρό και απαισιόδοξο) ίσως γιατί διατηρεί επιφυλάξεις ως προς την αξία των γήινων πραγμάτων. Στην ίδια γενιά ανήκουν και τα ψηφιδωτά α) στο Νάρθηκα της **Κοιμήσεως της Θεοτόκου** στη Νίκαια και β) οι προσωπογραφίες του Κωνσταντίνου Θ καθώς και της Ζωής στην **Αγία Σοφία Κων/πολης**. Τα ψηφιδωτά της **Νέας Μονής Χίου** φαίνεται ότι προήλθαν από δυο συνεργεία με διαφορετική καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία.

Μονή Δαφνίου: Το καθολικό της Μονής Δαφνίου (οκταγωνικό κτίσμα όπως και εκείνο του Οσίου Λουκά) έχει αρκετές επιφάνειες κατάλληλες για μεγάλες συνθέσεις. Στη γενιά με τα προηγούμενα ψηφιδωτά του Οσίου Λουκά και της Νέας Μονής Χίου ανήκουν και τα περίφημα ψηφιδωτά του Δαφνίου κοντά στην Αθήνα. Προέρχονται από εργαστήριο με πολύ καλή γνώση του εντοιχίου ψηφιδωτού που επηρεάζεται από την Πρωτεύουσα. Θέματα: Στον τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτορας στην κόγχη του Ιερού η Πλατυτέρα στις άλλες επιφανείες το Δωδεκάωρο και στις μικρότερες επιφάνειες των τοίχων υπάρχουν διάφορες παραστάσεις προσώπων.

Ο περίφημος Παντοκράτορας του τρούλου εικονίζεται μεγαλοπρεπής και απρόσιτος . Προβάλλει μέσα από βάθος σαν δίκαιος και αυστηρός Κριτής. Μ ε το αριστερό του χέρι κρατεί το Ευαγγέλιο το Νόμο του ενώ στο δεξί ευλογεί. Τον περιβάλλει στεφάνι με τα χρώματα της ίριδας. Στο τύμπανο του τρούλου υπάρχουν οι παραστάσεις τον 16 Προφητών που εικονίζονται ολόσωμοι. Στην κόγχης σώζεται μέρος από την Πλατυτέρας αβαθείς κόγχες οι αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Στο θόλο του Ιερού Βήματος σώζονται λείψανα από τη σκηνίτης ετοιμασίας του Θρόνου. Ο κύκλος του Δεκάτου απλώνεται στις όρθιες επιφάνειες των κεραιών του Σταυρού στα ημιφωνία κάτω από τον τρούλο στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού καθώς και στα Νάρθηκα του οποίου οι σκηνές έχουν και εδώ Μαριολογική σημασία.

Τα ψηφιδωτά του Δαφνιού έχουν εσωτερική ευγένεια και κλασσική ωραιότητα. Οι στάσεις είναι αγαλαματώδεις το ύφος κλασικίζει οι χειρονομίες είναι άνετες. Οι άνθρωποι της εποχής των ψηφιδωτών του Δαφνιού φαίνεται ότι συγκινούνται από την ομορφιά της Αρχαίας Τέχνης. Εκτιμούνται οι αξίες του αρχαίου κόσμου πάντοτε όμως μέσα στα πλαίσια της εκκλησιαστικής παραδόσεως. Οι συνθέσεις μέσα στο βάθος είναι κομψές με αναλογίες κανονικές και δίνουν την εντύπωση έγχρωμων ανάγλυφων. Χρησιμοποιούνται μικρές ψηφίδες.

Τα ψηφιδωτά του Δαφνιού είναι έργα δυο τουλάχιστον πρωτομαστόρων με κοινό προσανατολισμό αλλά με διαφορετική ιδιοσυγκρασία. Ο πρώτος είναι κλασσικότερος και πλαστικότερος. Έργα του θεωρούνται ο Παντοκράτορας. Ο δεύτερος είναι γραφικότερος και νευρώδης. Αγαπά τις ζωντανές κινήσεις τα καθαρά χρώματα παραμελεί όμως το σχέδιο. Οι παραστάσεις τις Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Γεννήσεως του Χριστού και της Βαϊοφόρου ένα ίσως του δευτέρου καλλιτέχνη με την επίβλεψη όμως και τον έλεγχο του πρώτου. Γενικά η τέχνη των ψηφιδωτών του Δαφνιού ανταποκρίνεται κυρίως στις απαιτήσεις των διανοουμένων και της αριστοκρατίας της Κων/λεως.

Άλλα ψηφιδωτά της Ελλάδας

1) Έργα του τέλους του 11ου αιώνα είναι η Θεοτόκος στην παράσταση του Ευαγγελισμού που βρίσκεται στις παραστάδες του Βήματος στο Καθολικό της Μονής Βατοπεδίου στο Άγιο Όρος.

2) Στο τέλος του 11ου αιώνα τοποθετείται η ψηφιδωτή παράσταση της Κοινωνίας των Απόστολων στην αφιδωτή μητρόπολη των Σερρών. Το ψηφιδωτό αυτό έχει διατηρηθεί μέχρι το 1913.

Από την Παλαιολόγου εποχή σώθηκαν και τα μωσαϊκά της Πόρτα Παναγίας και της Πανηγυριώτισσας.

3) Στην Πόρτα Παναγία κοντά στα Τρίκαλα σωθήκαν τα ψηφιδωτά των παραστάδων του τέμπλου με τις παραστάσεις του Χριστού και της Παναγίας που έχουν μορφή φορητών εποίκουντο πλάσιμο και η κατάλληλη χρήση του γύρω στο 1285 και ο τεχνητής τους είναι ίσως από την Άρτα.

4) Τα ψηφιδωτά της Παρηγορήτισσας στην Άρτα χρονολογούνται μεταξύ του 1283- 1286. Κοσμούν μονό τον κεντρικό τρούλο και τα σφαιρικά τρίγωνα. Η εικονογράφηση του ναού έμεινε ατελείωτη. Στον τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτορας και γύρω του Προφήτες και ουράνιες δυνάμεις. Στα σφαιρικά τρίγωνα έχουμε τους Ευαγγελιστές. Ο ένας αγαπά την ανάγλυφη μορφή τη σοβαρή έκφραση στα πρόσωπα τα ζεστά χρώματα.(οι Προφήτες, ο Παντοκράτορας κ.α.). Ο άλλος ψηφοθέτης αγαπά τα ψυχρά χρώματα το πλούσιο φωτισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10^ο: ΔΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

Ο χαρακτήρας της μεταβυζαντινής ζωγραφικής:

Η μεταβυζαντινή ζωγραφική είναι προέκταση της βυζαντινής ζωγραφικής με πολλά κοινά χαρακτηριστικά παρά τις έντονες δυτικές καλλιτεχνικές επιδράσεις που σημειώνονται κυρίως από το 18ο αιώνα και εξής.

Τα χαρακτηριστικά της μεταβυζαντινής τέχνης είναι:

Υπάρχει στροφή ως προς τον εσωτερικό κόσμο του ατόμου. Ακόμα δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην απόδοση του προσώπου και ιδίως των ματιών που υποβάλλουν τη μορφή πνευματικότητας. Επίσης η μεταβυζαντινή εικόνα είναι ιδεαλιστική. Απομακρυσμένη από τη φυσική αναπαράσταση (Αυτό χαρακτηρίζεται από τον όγκο των σωμάτων, και τη νατουραλιστική απόδοση του χώρου και των μορφών με τη χρήση των χρωμάτων. Τέλος τα θέματα έχουν συμβολικό χαρακτήρα με πολλά διακοσμητικά στοιχεία που προέρχονται από απεικονίσεις της αρχαιότητας ή αποδίδουν καθαρά συμβολικά στοιχεία όπως είναι ο σταυρός , ο ιχθύς , ο αμνός ή ο ποιμένας.

Ως προς την σύνθεση οι εικόνες οργανώνονται:

Σε τριγωνική και απόλυτη συμμετρική διάταξη, εκατέρωθεν ενός συμμετρικού άξονα. Ασύμμετρα γύρω από ένα κέντρο βάρους. Και στις δυο περιπτώσεις ο άξονας και το κέντρο βάρους σύνθεσης τονίζονται για να δοθεί έμφαση στο περιεχόμενο της παράστασης.

Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ δυτικής και βυζαντινής ζωγραφικής

Η δυτική Ζωγραφική παρουσιάζει δυο βασικά χαρακτηριστικά που τη φέρνουν σε αντίθεση προς τη βυζαντινή. Η Χριστιανική ευρωπαϊκή ζωγραφική-διακοσμητική έχει πολύ μικρότερη σημασία – ένα δευτερεύοντα ρόλο – μέσα στο ναό. Αντίθετα στη βυζαντινή Ορθοδοξία η εικόνα είναι ο μοναδικός τρόπος παραστάσεως της ανθρώπινης μορφής μέσα στο ναό είτε με τη μορφή ψηφιδωτών και τοιχογραφιών – με διάφορες τεχνοτροπίες και υλικά – είτε με τη μορφή φορητών εικόνων. Στη Δύση η παράσταση της ανθρώπινης μορφής στους ναούς γίνεται κυρίως με το άγαλμα δηλαδή με έργα γλυπτικής. Η ζωγραφική δηλαδή είναι δευτερεύουσα και εντελώς επιβοηθητική τέχνη στην απεικόνιση ιερών προσώπων. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι μετά το 1400 η Ζωγραφική της Δύσεως χάνει εντελώς το θρησκευτικό της χαρακτήρα και ασχολείται κατά κύριο λόγο με την παράσταση κοσμικών σκηνών και τοπίων.

Μια ακόμα διαφορά της δυτικής εικονογραφίας από τη βυζαντινή είναι η εξής: στη βυζαντινή εικονογραφία επικρατεί η ανωνυμία. Έτσι για πολύ λίγα έργα, κι αυτά των μεταγενέστερων αιώνων γνωρίζουμε το ζωγράφο τους, ο οποίος προτιμά την ανωνυμία. Αντίθετα στη δύση αν εξαιρέσουμε τα πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια όπου το όνομα πολλών καλλιτεχνών ήταν άγνωστο ή ξεχάστηκε με την πάροδο του χρόνου έχουμε κατά κανόνα επώνυμα ζωγραφικά κατασκευασμένα από μεγάλους καλλιτέχνες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11^ο:ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ - ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ

Χειρόγραφα

Το βιβλίο έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου και κυρίως της ανώτερης τάξης, η οποία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο γνωστός βυζαντινολόγος Η. Belting, υπήρξε βιβλιομανής.

Η κοινή πρακτική ανάμεσα στους αριστοκρατικούς κύκλους να φροντίζουν για τις ανάγκες μοναστικών ιδρυμάτων της πρωτεύουσας αφορούσε και τις βιβλιοθήκες τους. Έτσι, ο Θεόδωρος Μετοχίτης κληροδοτεί στη Μονή της Χώρας τη βιβλιοθήκη του και η Θεοδώρα Ραούλαινα Παλαιολογίνα εγκαθίσταται στο σημαντικό μοναστήρι του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει και φροντίζει για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης του. Δεκαπέντε χειρόγραφα αποδίδονται με μεγάλη πιθανότητα σε ένα εργαστήριο, που εργάζεται στα τέλη του 13ου αιώνα σύμφωνα με τις παραγγελίες της παραπάνω μοναχής-πριγκήπισσας.

Μικρογραφίες

Είναι κάθε είδους παραστάσεις με τις οποίες οι βυζαντινοί κοσμούσαν τα χειρόγραφα τους. Οι παραστάσεις αυτές των χειρογράφων άλλοτε καλύπτουν ολόκληρη τη σελίδα, άλλοτε το πάνω μισό των χειρογράφων άλλοτε καλύπτουν ολόκληρη τη σελίδα, άλλοτε το πάνω μισό κείμενο ή ζωγραφίζονταν στο περιθώριο των κωδίκων.

Τα χειρόγραφα που έχουν μικρογραφίες λέγονται <<Ιστορημένα>>. Οι μικρογραφίες αποτελούσαν ένα είδος ερμηνείας ή επεξηγήσεως του κειμένου και είχαν σκοπό να καταστήσουν πιο κατανοητό το περιεχόμενο του βιβλίου με το τρόπο δηλ. Εποπτικό.

Σώζονται πάρα πολλές μικρογραφίες και πολλές από αυτές είναι χρονολογημένες με ακρίβεια και γι' αυτό το λόγο είναι βασικά βοηθήματα για τον καθαρισμό των χαρακτηριστικών της τεχνοτροπίας των διαφόρων περιόδων της βυζαντινής τέχνης.

Η εικονογράφηση των χειρογράφων έχει τις ρίζες της στην Αίγυπτο. Πρωτοεμφανίστηκε στην Αλεξάνδρεια την εποχή των Πτολεμαίων. Τότε συνήθιζαν να διακοσμούν με μικρογραφίες βιβλία με κοσμικό - όχι θρησκευτικό - περιεχόμενο. Τη συνήθεια της <<Ιστορήσεως των χειρογράφων

>>την πήραν από την Αίγυπτο οι Ρωμαίοι και αφού τη διέδωσαν σ' όλη την αυτοκρατορία τους την κληρονόμησε και το Βυζάντιο .

Τα Βυζαντινά χειρόγραφα ήταν δύο ειδών: **Ειλητάρια** και **κώδικες**.

Οι κυριότερες γραφικές ύλες των Βυζαντινών ήταν κατά χρονολογική σειρά εμφανίσεώς τους - ο **πάπυρος**, η **περγαμινή** και έπειτα το **χαρτί**.

Τον 4ο αιώνα παράλληλα με τη **γραφίδα** άρχισε να χρησιμοποιείται για την διακόσμηση των κειμένων πένα από φτερό χήνας ή άλλου πουλιού, που την έλεγαν **κονδύλιον** ή **κόνδυλο**. Γραφείς και αντιγραφείς Μέχρι την ανακάλυψη της τυπογραφίας η έκδοση των βιβλίων γινόταν στο χέρι, τα βιβλία ήταν δηλαδή χειρόγραφα. Στα μοναστήρια και στο παλάτι στην Κωνσταντινούπολη, υπήρχαν ειδικοί χώροι τα **scriptoria**, (εικ. 24) όπου οι γραφείς μοναχοί, κληρικοί και λαϊκοί αντέγραφαν και διακοσμούσαν τα χειρόγραφα, οι λεγόμενοι **γραφείς** ή **αντιγραφείς** που ανάλογα με τα προσόντα τους χωρίζονταν σε ειδικές κατηγορίες

Οι γραφείς των χειρογράφων είχαν διάφορα ονόματα όπως: βιβλιογράφοι , ταχυγράφοι, καλλιγράφοι κ.λ.π. Τις μικρογραφίες τις εκτελούσαν ειδικοί καλλιτέχνες μετά τη γραφή ολοκλήρου του κειμένου.

11.1: ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

- **Η Γένεση της Βιέννης** : Είναι ένας κώδικας που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της πόλεως . Αποτελείται από 24 φύλλα και περιέχει 48 μικρογραφίες που αναφέρονται σε γεγονότα από το προπατορικό αμάρτημα.
- **Το Ευαγγέλιο του Rossano**: Περιλαμβάνει 12 μικρογραφίες που εικονίζουν παραβολές και θαύματα του Χριστού καθώς και σκηνές από το Παθός Του.
- **Το Ευαγγέλιο του Ραμπουλά** : Οι σπουδαιότερες μικρογραφίες είναι αυτές που παριστάνουν τον ευαγγελισμό, τη βαΐοφόρο, τη σταύρωση, την Ανάσταση Την Ανάληψη, την Πεντηκοστή και τη Σαμαρείτιδα.
- **Τα Αποσπάσματα της Σινώπης** : Περιέχει πέντε μόνο μικρογραφίες που τεχνοτροπικά μοιάζουν με τις μικρογραφίες στο Ευαγγέλιο του Rossano.

11.2: ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Από την εποχή αυτή σώζονται λίγα ιστορημένα χειρόγραφα τα οποία είναι χειρότερα σε ποιότητα από εκείνα της περιόδου Μακεδόνων-Κομνηνών.

11.3: ΕΙΚΟΝΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ [1453-1700]

Η πορεία της εξέλιξης του βυζαντινού χειρογράφου υπήρξε μεγάλη. Την εικονογράφησή του ακολούθησε τη γενικότερη πορεία της βυζαντινής τέχνης ανάμεσα στο κλασικό και το αντικλασικό στοιχείο.

Το κλασικό στοιχείο είχε ανάγκη από το αντικλασικό που με βαθιές ρίζες σε πανάρχαιες παράδοσης βοηθούσε την ανανέωση του. Το αντικλασικό στοιχείο ήταν ένα από τα ρεύματα που προστάτευαν το κλασικό από το κίνδυνο να γίνει στεγνό , νεκρό απολίθωμα. Το χειρόγραφο αποτελούσε καθρέφτης της πίστης, αλλά και ο καθρέφτης της αξίας του ανθρώπου, της ανθρώπινης μορφής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12^ο : ΓΛΥΠΤΙΚΗ

Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος έστησε κοντά στο ναό των Αγίων Αποστόλων ένα χάλκινο σύμπλεγμα που τον παρίστανε γονατιστό να προσφέρει στον προστάτη του Αρχάγγελο Μιχαήλ ένα ομοίωμα της πόλης. Αν και το παραπάνω γλυπτό έχει υποστηριχθεί πως μάλλον υπήρξε έργο ενός λατίνου, πιθανώς ιταλού, καλλιτέχνη αποτελεί μία ένδειξη για την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη μνημειακή γλυπτική στο Βυζάντιο.

Κυρίως επιτύμβια και αρχιτεκτονικά γλυπτά είναι τα παραδείγματα της γλυπτικής της περιόδου που έχουν σωθεί μέχρι τις μέρες μας.

Ο γλυπτός διάκοσμος της Παρηγορήτισσας στην Άρτα και κάποια γλυπτά στο Βυζαντινό Μουσείο της Αθήνας αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα έργων επηρεασμένων από τη δυτική τέχνη.

Παράλληλα χρησιμοποιείται επίσης το ξύλο σε τμήματα του ναού όπως θυρόφυλλα, τέμπλα κ.ά. Η ξύλινη θύρα της Παναγίας Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα (τέλη 13ου αιώνα) αποτελεί ένα εξαιρετικό δείγμα ξυλογλυπτικής, τομέας της γλυπτικής που αναπτύσσεται στη διάρκεια αυτής της περιόδου και θα γνωρίσει μεγάλη διάδοση στη Μεταβυζαντινή περίοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13^ο : ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ

Το Άγιο Ποτήριο, γνωστό ως "Ίασπις", ανήκε στο Μανουήλ Καντακουζηνό, δεσπότη του Μυστρά. Β' μισό 14ου αιώνα. Άγιον Όρος, Μονή Βατοπεδίου. Το εκκλησιαστικό αυτό σκεύος από ίασπι, την σκουρόχρωμη πέτρα με ιαματικές ιδιότητες στην οποία οφείλει το όνομά του, και επιχρυσωμένο ασήμι με τη λεπτομερή επεξεργασία δίνει μία εντύπωση από τα αριστουργήματα μικροτεχνίας που θα κατασκευάζονταν για την αυλή και την αυτοκρατορική οικογένεια στα εργαστήρια μικροτεχνίας της πρωτεύουσας.

Σημαντικά έργα της ύστερης Βυζαντινής περιόδου αποτελούν οι ασημένιες επενδύσεις εικόνων, που με τη λεπτομερή τεχνική τους, το άριστο σχέδιο και το έντονα διακοσμητικό αποτέλεσμα χαρακτηρίζουν τις εξελίξεις στον τομέα της **μικροτεχνίας** όπως φαίνεται στην ψηφιδωτή εικόνα με αργυρό πλαίσιο που παριστάνει τον **άγιο Ιωάννητο Θεολόγο** (περίπου 1300). Άγιον Όρος, Μονή Μεγίστης Λαύρας.

Μία κατηγορία μικροτεχνίας που γνώρισε μεγάλη άνθηση την εποχή των Παλαιολόγων ήταν η **χρυσοκεντητική** δηλαδή ένας τρόπος διακόσμησης υφασμάτων με κέντημα από χρυσό ή αργυρό νήμα είτε απευθείας πάνω στο ύφασμα είτε σε γέμισμα με βαμβακερό νήμα. Τα χρυσοκέντητα υφάσματα που σώζονται ως τις μέρες μας είναι κυρίως εκκλησιαστικά κεντήματα. Ιερατικά και λειτουργικά άμφια. Σώζεται κεντημένο ύφασμα από τον **επιτάφιο της Μονής Βατοπεδίου** στο Άγιον Όρος, αφιέρωμα του αυτοκράτορα Ιωάννη Στ' Καντακουζηνού. Περίπου 1354. Ένα από τα αριστουργήματα της παλαιολόγειας μικροτεχνίας επίσης είναι ο επιτάφιος της Θεσσαλονίκης των αρχών του 14ου αιώνα. (Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14^ο : ΥΜΝΟΛΟΓΙΑ

Οι ύμνοι είναι αναπόσπαστο μέρος της χριστιανικής λατρείας. Είναι το τραγούδι της πίστης μας, όπως το λέει και ο απ. Παύλος: «Να τραγουδάτε στις συνάξεις σας ψαλμούς και ύμνους και πνευματικές ωδές, να ψάλλετε με την καρδιά σας στον Κύριο».

14.1: ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ-ΕΞΕΛΙΞΗ ΥΜΝΩΝ

Τα «Αλληλούια» , «Αμήν», «Κύριε, ελέησον» κ.ά. που ακούγονται στη λατρεία και σήμερα, ήταν οι πρώτοι πυρήνες των ύμνων.

Καθώς προχωρούν οι αιώνες, συνθέτονται απλά και σύντομα τροπάρια με τα οποία δοξολογείται ο Τριαδικός Θεός και υπογραμμίζονται οι αλήθειες της Εκκλησίας. Ώθηση για τη δημιουργία τους έδωσαν και οι αιρετικοί που με ελκυστικούς ύμνους διέδιδαν την αιρετική τους πίστη. Έτσι η Εκκλησία για να τους αντικρούσει, πέρασε μέσα από τους ύμνους της τη δική της αλήθεια.

Στους πρώτους αιώνες, έχουμε τροπάρια, που είναι ύμνοι απλοί:

- Για την Αγία Τριάδα (Τριαδικά).
- Τη Θεοτόκο (Θεοτοκία).
- Τους Μάρτυρες (Μαρτυρικά).
- Καθώς και άλλα πρόσωπα και γεγονότα.

Αργότερα, δημιουργούνται ομάδες τροπαρίων (κοντάκια, κανόνες), για να τονιστεί η σημασία των γιορτών της Εκκλησίας και να εμπλουτιστεί η λατρεία.

14.2: ΕΙΔΗ ΥΜΝΩΝ

Τροπάρια: Από την λέξη τρόπος, ο κάθε ύμνος έχει το δικό του τρόπο να ψαλλεί. Ανάλογα το περιεχόμενό τους, τα τροπάρια, ονομάζονται Τριαδικά-Θεοτοκία-Μαρτυρικά. Αφορμή για να υπάρξει μεγάλη παραγωγή ύμνων, υπήρξε η ανάγκη απάντησης στους κακόδοξους ύμνους των αιρετικών, με σκοπό να διαφυλαχθούν οι αλήθειες της πίστεως.

Κοντάκια: Είναι ομάδες τροπαρίων που το υλικό που ήταν γραμμένα τυλίγονταν σε ένα κοντό ξύλο= κοντάκιο. Αποτελούνται από το προοίμιο, τους οίκους και το

εφύμνιο. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα κοντάκια είναι ο Ακάθιστος Ύμνος ο οποίος έχει διπλό εφύμνιο.

Κανόνες: Είναι ομάδες τροπαρίων με δογματικό περιεχόμενο. Οι κανόνες εκφράζουν δογματικές αλήθειες, διδάσκουν βαθύτερες έννοιες και είναι πιο πολύπλοκες συνθέσεις. Αποτελούνται από 9 ωδές και κάθε ωδή από 3-4 τροπάρια. Εξαίρεση αποτελούν οι κανόνες της ακολουθίας του Όρθρου που αποτελούνται μόνο από 3 ωδές.

14.3: ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

Έτσι ονομάζεται γενικά κάθε ορθόδοξος χριστιανικός ύμνος ο οποίος ψάλλεται από τους χριστιανούς πιστούς σε όρθια στάση.

Έχει επικρατήσει όμως να λέγεται έτσι ένας ύμνος («Κοντάκιο») της Ορθόδοξης Εκκλησίας προς τιμήν της Θεοτόκου, γνωστός ως **“Τη Υπερμάχω Στρατηγώ”**, ο οποίος ψάλλεται στους ναούς τις πέντε πρώτες Παρασκευές της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, τις πρώτες τέσσερις τμηματικά, και την πέμπτη ολόκληρος.

*«Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ τὰ νικητήρια,
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν ἐν χάριστήρια,
ἀναγράφῳ σοι ἡ Πόλις σου Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
ἵνα κράζῳ σοι· Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε».*

Ο Ακάθιστος ύμνος θεωρείται ως ένα αριστούργημα της βυζαντινής υμνογραφίας. Είναι γραμμένος πάνω στους κανόνες της ομοτονίας, ισοσυλλαβίας και εν μέρει της ομοιοκαταληξίας. Η γλώσσα του είναι σοβαρή και ποιητική και πλουτίζεται από κοσμητικά επίθετα και πολλά σχήματα λόγου (αντιθέσεις, μεταφορές, κλπ). Το θέμα του είναι η εξύμνηση της ενανθρώπισης του Θεού μέσω της Θεοτόκου, πράγμα που γίνεται με πολλές εκφράσεις χαράς και αγαλλίασης, οι οποίες του προσδίδουν θριαμβευτικό τόνο.

14.4: ΓΝΩΣΤΟΙ ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ

Κασσιανή

Στην Κασσιανή αποδίδονται μια σειρά από λειτουργικά ποιήματα: ένας κανόνας *Περὶ των νεκρῶν* ο οποίος σώζεται μόνο σε ένα χειρόγραφο και στην ακριστιχίδα του αναφέρεται το όνομα της ποιήτριας.

Επίσης στην ποιήτρια αποδίδεται το τετραώδιο του Μεγάλου Σαββάτου *Ἄφρων γηραλέε*.

Σώζονται επίσης 21 Στιχηρά Ιδιόμελα, δηλαδή μικρότερα ποιήματα προς τιμήν διαφόρων Αγίων για ορισμένες μέρες του εκκλησιαστικού έτους, από τα οποία σήμερα χρησιμοποιούνται στην επίσημη λειτουργία μόνο 7.

Γενικά είναι δύσκολο να διαπιστωθεί η συγγραφική αυθεντικότητα των κομματιών, γιατί δεν μπορούν να στηριχθούν στοιχεία πάνω στα χαρακτηριστικά του συγγραφικού ύφους.

Το βράδυ της Μεγάλης Τρίτης, ψάλλεται στις Εκκλησίες ο όρθρος της Μεγάλης Τετάρτης.

Το τελευταίο τροπάριο στην ακολουθία είναι αυτό της ευσεβούς και λογίας ποιήτριας του Βυζαντίου, Κασσιανής.

*Κύριε, ἡ ἐνπολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή,
τὴν σὴν αἰσθομένη θεότητα, μυροφόρου ἀναλαβοῦσα τάξιν,
ὄδυρομένη, μύρα σοι, πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ κομίζει.
Οἴμοι! λέγουσα, ὅτι νύξ μοι ὑπάρχει, οἷστρος ἀκολασίας,
ζοφώδης τε καὶ ἀσέληνος ἔρως τῆς ἁμαρτίας.
Δέξαι μου τὰς πηγὰς τῶν δακρῶν,
ὁ νεφέλαις διεξάγων τῆς θαλάσσης εἰς τὸ ὕδωρ·
κάμφθητί μοι πρὸς τοὺς στεναγμοὺς τῆς καρδίας,
ὁ κλίνας τοὺς οὐρανοὺς τῇ ἀφάτῳ σου κενώσει.
Καταφιλήσω τοὺς ἀχράντους σου πόδας,
ἀποσμήξω τούτους δὲ πάλιν τοῖς τῆ κεφαλῆς μου βοστρύχοις·
ὧν ἐν τῷ παραδείσῳ Εὐὰ τὸ δειλινόν,
κρότον τοῖς ὡσὶν ἠχηθεῖσα, τῷ φόβῳ ἐκρύβη.
Ἄμαρτιῶν μου τὰ πλήθη καὶ κριμάτων σου ἀβύσσους*

*τίς ἐξιχνιάσει, ψυχοσῶστα Σωτήρ μου;
Μή με τὴν σὴν δούλην παρίδῃς, ὁ ἀμέτρητον ἔχων τὸ ἔλεος.*

Φαίνεται καθαρά ότι η Κασσιανή εμπνεύστηκε το Ιδιόμελο αυτό τροπάριο από τα λόγια των Ευαγγελιστών, που αναφέρονται στην ανώνυμη αμαρτωλή γυναίκα, που άλειψε με μύρο και σκούπισε με τα μαλλιά της τα πόδια του Χριστού λίγο πριν το Πάθος. Η θέση αυτής της γυναίκας είναι η θέση του κάθε ανθρώπου, ο οποίος, μετανοημένος, εκφράζει την ευγνωμοσύνη του προς το Θεό με όποιο τρόπο μπορεί.

Ανδρέας Κρήτης

Το συγγραφικό του έργο διακρίνεται σε ρητορικούς λόγους και εκκλησιαστικούς ύμνους. Έχει γράψει σαράντα εννέα πανηγυρικούς λόγους και εγκωμιαστικούς λόγους και εννέα "διάφορα" ή "αμφίβολα" έργα. Αναφέρεται σε δεσποτικές, θεομητορικές και εορτές αγίων, σε εορτές του κύκλου του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου.

Δεν αναφέρεται σε θέματα δογματικά, διότι στην εποχή του ήταν λυμένα.

Σημαντικό είναι και το υμνογραφικό του έργο. Είναι συγχρόνως και υμνογράφος και μελωδός. Αρκετοί από τους ύμνους, το κείμενο των οποίων αλλά και τη μουσική είχε γράψει ο ίδιος, βρίσκονται σε λειτουργική χρήση.

Πατριάρχης Γερμανός Α΄

Ο Γερμανός υπήρξε αξιόλογος συγγραφέας και υμνογράφος. Τα σημαντικότερα έργα του είναι: "Περὶ αἱρέσεων καὶ συνόδων", "Διάλογοι περὶ ὄρου ζωῆς", "Ἐπιστολαὶ δογματικαί", "Ἐγκώμιον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου".

Η επιστημονική έρευνα δεν έχει ακόμη επιλύσει το θέμα της πατρότητας πολλών έργων του, κυρίως υμνογραφικών, που αποδίδονται σε αυτόν ή στον ομώνυμό του Γερμανό Β΄.

Ιωάννης Κουκουζέλης

Ο Ιωάννης Κουκουζέλης επέφερε τροποποιήσεις και μεταβολές ή προσθαφαιρέσεις στα σημεία της συμβολικής γραφής των μελωδιών που είχε καθιερώσει ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός.

Συνέγραψε "θεωρητικό έργον περί Μουσικής τέχνης", και βιβλίο με μουσικά σημεία που περιέχει εκκλησιαστικά άσματα. Δημιούργησε το λεγόμενο *Μέγα Τσον της Παπαδικής*, το οποίο αργότερα κατά τον 18ο αιώνα μεταφέρθηκε σε νεώτερη μουσική παρασημαντική από τον Πέτρο τον Πελοποννήσιο και εν τέλει και στο νέο σύστημα, το οποίο ίσχυσε από τις αρχές του 19ου αιώνα, με την μεταρρύθμιση της εκκλησιαστικής μουσικής σημειογραφίας που επεξεργάστηκε ο Χρυσανθος ο Μαδυτινός. Δημιούργησε τον κυκλικό "Μέγιστο Τροχό της μουσικής", ο οποίος έχει γύρω του άλλους τέσσερις μικρότερους Τροχούς. Καθένας από αυτούς παριστάνει με *μαρτυρίες* την πλάγια πτώση του κάθε πλαγίου ήχου προς τον κύριο ήχο του. Οι οκτώ ήχοι της εκκλησιαστικής μας μουσικής παραβάλλονται με τους οκτώ ήχους των αρχαίων.

Ρωμανός ο Μελωδός

Ο Άγιος Ρωμανός, γνωστός και ως Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός είναι από τους γνωστότερους ελληνικούς υμνογράφους Άκμασε κατά τη διάρκεια του έκτου αιώνα, που θεωρείται ότι είναι η "Χρυσή Εποχή" της βυζαντινής υμνογραφίας.

Ο Ρωμανός ο Μελωδός θεωρείται κορυφαίος ποιητής και υμνογράφος Σύμφωνα με το συναξαριστή ο Ρωμανός έγραψε χίλιες περίπου συνθέσεις από τις όποιες διασώθηκε μόνο το ένα δέκατο. Πολυποίκιλα τα θέματά του.

Ύμνησε όλους σχεδόν τους Αγίους και τις εορτές της Χριστιανικής Εκκλησίας. Η ποίηση του Ρωμανού του Μελωδού εκφράζει την ίδια την εποχή του, τους πόθους και τις ελπίδες εκείνων των ανθρώπων. Γι' αυτό και το έργο του δεν εξετάζεται μόνο από θρησκευτικής άποψης ή λογοτεχνικής αλλά και ιστορικής και λαογραφικής. Η γλώσσα του απλή, χωρίς στόμφοις και όπου παρουσιάζεται ρητορική μακρολογία επειδή έτσι επιβαλλόταν από την ανάγκη των τότε λειτουργικών πλαισίων, αυτή γίνεται χωρίς να κουράζει. Γενικά οι φράσεις του περιέχουν μια πλαστικότητα, μεστή νοημάτων κατά μια άποψη τεχνική όπως παραδέχονται ειδικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15^ο: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΥΜΝΩΝ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η εκκλησιαστική υμνολογία επηρέασε το έργο αρκετών λογοτεχνών τόσο πεζογράφων όσο και ποιητών.

Οι δύο Αλέξανδροι, **Παπαδιαμάντης** και **Μωραϊτίδης**, καθώς και ο **Φώτης Κόντογλου**, ψάλτες οι ίδιοι, εμπνέονται από τους ύμνους της Εκκλησίας. Τους αναφέρουν συχνά στα κείμενά τους και μάλιστα οι δύο πρώτοι συνθέτουν ύμνους και ιερές ακολουθίες.

Από τους νεοέλληνες ποιητές, ο **Σολωμός**, ο **Παλαμάς**, ο **Βάρναλης** και ο **Σικελιανός**, χρησιμοποιούν ή μεταπλάθουν στίχους από τις ακολουθίες της Εκκλησίας.

Ακόμη περισσότερο: εμπνέονται και δονούνται από τους ύμνους. Ο Παλαμάς, μάλιστα, μετέφρασε το τροπάριο της Κασσιανής, που ψάλλεται το βράδυ της Μεγάλης Τρίτης (περιέχεται στη συλλογή του «Βωμοί»). Τα βήματά τους ακολουθούν και άλλοι, όπως ο **Γ. Δροσίνης**, **Γ. Βερίτης**, **Στ. Μπολέτης** κ.ά.

Η επίδραση που άσκησε η εκκλησιαστική ποίηση στους νομπελίστες μας **Σεφέρη** και **Ελύτη** είναι γνωστή. Το «**Άξιον εστί**» του **Ελύτη** στη μορφή και στο περιεχόμενο είναι διαποτισμένο από το άρωμα των ύμνων και των κειμένων της Εκκλησίας.

*Μήτ' ό οίστρήλατος τοῦ Αίσχύλου με δονεῖ παλμός,
τῶν Θεῶν οὔτε καί ή γαλήνη, πού την ἔκλεψε ό Φειδίας
όσο ἐσύ μέ συνεπαίρνεις ό λειτουργικός ψαλμός:
Ἄνω σχῶμεν τάς καρδίας!
(Ο Κύκλος τῶν Τετράστιχων, 34 Κ. Παλαμάς)*

*Ἡ δάμαλις τον μόσχον
ἐν ζύλω
κρεμασθέντα
ἠλάλαζεν ὀρῶσα.*

*ὦ γλυκύ μου ἔαρ,
γλυκύτατόν μου
τέκνον, ποῦ ἔδου σου
τό κάλλος;*

(Εγκώμια Μ. Παρασκευῆς)

*Καθὼς κλαίει, σαν τῆς
παίρνουν το τέκνο, ἡ
δαμάλα ξεφωνίζω και
νόημα δεν ἔχουν τα λόγια.*

*Ἄνοιξή μου γλυκιά, γυρισμό
που δεν ἔχεις.
Ἡ ομορφιά σου βασίλεψε
κίτρινη γιε μου.*

(Ἡ μάνα του Χριστοῦ, Κ. Βάρναλη)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντουράκης Β. Γ., *Χριστιανική Αρχαιολογία, Στοιχεία από την τέχνη Ανατολής και Δύσεως*, Τόμος Α΄ Κείμενα, Αθήνα:1984
- Αντουράκης Β. Γ., *Χριστιανική Αρχαιολογία, Στοιχεία από την τέχνη Ανατολής και Δύσεως*, Τόμος Β΄ Εικόνες, Αθήνα:1984
- Αχειμαστού-Ποταμιάνου Μ., *Ελληνική Τέχνη, Βυζαντινές τοιχογραφίες*, Εκδοτική Αθηνών
- Γαλάβαρης Γιώργος, *Ελληνική Τέχνη, Ζωγραφική Βυζαντινών χειρογράφων*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα:1995
- Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., *Ο Θησαυρός της Ορθοδοξίας 2000 Χρόνια Ιστορία Μνημεία Τέχνη*, Β΄ Τόμος, Αθήνα:2000
- Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., *Οι Θησαυροί του Αγίου Όρους (εικονογραφημένα χειρόγραφα)* τόμ. Α΄-Δ΄, Αθήνα:1991
- *Μοναστήρια και προσκυνήματα της Ελλάδας*, υπό την αιγίδα της Μ.Κ.Ο. «Αλληλεγγύη» της Εκκλησίας της Ελλάδος, Πήγασος

Ιστοσελίδες:

- <http://ebooks.edu.gr>
- <http://odysseus.culture.gr/>
- <http://www.eie.gr/archaeologia/gr/>
- <http://www.e-history.gr>
- <http://whc.unesco.org>
- www.xanthi.ilsp.gr
- www.byzantinemuseum.gr
- <http://archaeology.arch.uoa.gr>
- <http://www.apostoliki-diakonia.gr>
- <https://el.wikipedia.org/>

